

Adatok a szeged–szatymazi szőlőhegyi gazdaközösségek működéséhez

A forrásokról és a forrásközlés módjáról

1975-ben jelent meg a Somogyi-könyvtár kiadásában Huszka Lajos munkája, amely a *Szatymazi szőlőhegyek* címet viseli, és főként a szőlősgazdák által alkotott társulások, birtokos közösségek iratanyagának elemzésén alapul. Kiadványunk a szerző által is felhasznált *ádokhegyi* és *alparhegyi gazdaságok* jegyzőkönyveinek közzétételére vállalkozik¹. A forrásközlést bevezető tanulmánnyal láttuk el, amely a legutóbbi évtizedek szőlészeti-borászati tematikájú, néprajzi szempontú kutatási eredményeit felhasználva igyekszik elemezni a dokumentumokat. Úgy gondoljuk, hogy Huszka Lajos hiánypótló munkáját, amely a megjelenése óta eltelt évtizedek alatt nehezen hozzáférhetővé vált, érdemes továbbgondolni forrásaink aprólékos értelmezését előtérbe helyezve.

Mindkét szőlőhegy a szegedi határban a 18. század közepe óta kibontakozó homoki szőlőkultúra szép példáját szolgáltatja, ahol a birtokosok bizonyos termelési célok érdekében társulásokat hoztak létre és működtettek. A forrásokból kitűnik, hogy a birtokos közösségek elsősorban a termés védelmét igyekeztek megszervezni, ami szőlőcsősz alkalmazásával, bérének és ideiglenes lakóhelyének biztosításával történt. A gazdaságok a költségeket a szőlőbirtokosokra az általuk művelt terület nagysága szerint kivetett pénzüsszezből igyekeztek fedezni.

Az iratanyag nem biztosít lehetőséget arra, hogy a szőlőhegyekben folytatott összetett gazdálkodásról pontos képet alkothassunk, mivel a jegyzőkönyvek csak és kizárólag a szőlőtulajdonosok közös érdekeivel kapcsolatos dolgokat, vagyis az éves rendes és a rendkívüli közgyűlések határozatait, a csőszfogadás körülményeit és a gazdaközösség pénzügyeinek kimutatásait rögzítik². Nem tudjuk felvázolni tehát e forrástípus alapján a szőlészeti és borászati technológiát, a fajtaállományt és mindezek változásait, de alapvető információkhoz juthatunk a birtokosok összetételéről, a birtokstruktúráról vagy éppen a közösségi építmények jellegéről. Mivel a gazdatársulás tevékenysége alapvetően a termés megóvásának megszervezésére irányult, a szőlőcsőszök munkájáról, bérezéséről pontos ismereteket nyerhetünk.

¹ Mindkét jegyzőkönyvet a szegedi Móra Ferenc Múzeum néprajzi gyűjteményének adattára őrzi.

² Hasonló célú és tartalmú forrástípusról, ún. szőlőhegyi *gazdakönyvről* tudunk saját kutatásainkból az Avas-vidéki Kőszegremetéről (Szatmár vm., Románia). Mód László–Simon András 1999. 436., 448–449.

Forrásaink által időben a 19. század második felének és a 20. század első felének viszonyait áll módunkban vizsgálni. Az ádokhegyi könyvet folyamatosan 1879-től 1934-ig vezette a gazdaság, de néhány korábbi szöveg másolata is feltűnik benne, így egy a „*régi gazdaság könyvéből*” átírt 1844. évi bejegyzés, az 1866. évi gazdanévsor, valamint az 1869–70-ben megfogalmazott csőszfogatási szerződés. Az alpárhegyi jegyzőkönyv 1889. és 1941. között foglalja magába a gazdaközösség ügyeinek írásos dokumentálását.

Mindkét jegyzőkönyvben több személy kézírása váltakozik, ezek az írásképek alapján különíthetők el. Az egyes gyűlések dokumentumait a jelenlévő gazdák aláírásukkal hitelesítették. Nem minden tag tudott írni, ezt mutatja a nevek mellett megjelenő x, valamint a néviro megnevezése, aki egyben a jegyzőkönyv vezetője is volt.

A két szőlőhegyi gazdaság kéziratos (jegyző)könyvét *betűhív átírásban* adjuk közre. Bár ez helyenként a jobb megértést nehezíti, mégis úgy gondoltuk, hogy szövegünk ebben a formában tükrözi leghitelesebben az adott időszakhoz és társadalmi közeghez kapcsolódó írásbeliséget, s ily módon forrásként szolgálhat az írásszokások kutatói számára is. Ezen elv alapján tehát az átírásban a helyesírási hibákat, a téves írásmódot, a kis és nagy betűk használatában, a hosszú és rövid magánhangzók írásában, valamint az egybe- és különírás tekintetében tapasztalható, sok esetben egy szövegrészen belül is előforduló következetlenségeket meghagytuk eredeti formájukban. Nem pótoztuk adott esetben a mondaton belüli vagy a mondatok közötti központozás hiányait, s nem javítottuk ezek téves használatát sem.

Egy-egy folyószöveggel írt tartalmi egységen belül (pl. jegyzőkönyv vagy szerződés) a sorok tördelését csak az esetben hagytuk meg az eredeti formában, ha az új mondat egyértelműen új sorban indult (esetenként ezt új bekezdéssel is jelölték), egyébként folyamatosan, a számítógépes tördelés paraméterei adta keretek között jelenik meg az átírt szöveg a nyomtatott formában. A táblázatos kimutatók eredeti formáját és szerkezetét természetesen megtartottuk.

Mindkét dokumentum keményborítójú füzet, vonalas lapokkal, az egyes oldalak bal és jobb margója függőlegesen is vonalazott, így a folyó szöveg beírása mellett alkalmas a gazdanévsorok és a pénzügyi kimutatók táblázatszerű rögzítésére is. A borító külső része mindkét esetben kézírással a könyv „címét” is tartalmazta, ez az idők során azonban erősen kopottá és szakadtá, szinte teljesen olvashatatlanná vált. A cím formájú felirat a belső címlapon viszont jól olvasható.

Az alpárhegyi jegyzőkönyv lapjai számozottak (utólagosan, 1915-ben látták el oldalszámokkal), így a szövegközlésben szögletes zárójelek [] között szerepel az eredeti forrás oldalszáma. Ha egy adott gyűlés jegyzőkönyve vagy valamely pénzügyi kimutató táblázata több oldalon keresztül folytatódik, a []-ben -től -ig lapszám szerepel. A tartalmi egységeket (egy-egy esztendő jegyzőkönyve, adott évi pénzügyi kimutató vagy névsor) ** jel is elválasztja. Ez

utóbbi szakaszolást alkalmazzuk a lapszámozás nélküli ádokhegyi könyv átirrt szövegének tagolásakor is.

Ugyancsak [] között szerepel minden, nem az eredeti szövegben szereplő, de a forrásszövegre vonatkozó formai és tartalmi megjegyzésünk, értelmezésünk. A bármilyen okból olvashatatlan szavakat [...] jellel pótoltuk.³

Kötetünkben a jegyzőkönyvekből mutatvány oldalakat közlünk.

Fejezetek a szegedi szőlőkultúra történetéből

A Szeged város határát jelentő terület szőlő- és borkultúrájának részletekbe menő bemutatására – tartalmi és terjedelmi okok miatt – jelen tanulmányunk nem vállalkozhat⁴. A következőkben csupán a témával kapcsolatos fontosabb adatokat emeljük ki. Célunk ugyanakkor az, hogy a szeged–szatymazi szőlőhegyi gazdaságok működését úgy mutassuk be és elemezzük a források tükrében, hogy – elsősorban szakirodalmi adatok és párhuzamok felvonultatásával – helyüket és szerepüket érzékeltessük és értelmezzük elsősorban Szeged és az Alföld, valamint a teljesség igénye nélkül a Kárpát-medence szőlő- és borkultúráján belül.

Szeged szőlőkultúrájának gyökerei a középkorig nyúlnak vissza, amit bizonyítanak a 12. századtól fennmaradt források.⁵ A szegediek kivették részüket az *extraneus* (a saját település határain túli) szőlőművelésből is, hiszen kisebb-nagyobb birtokokkal rendelkeztek a közelebbi vagy távolabbi domb- illetve hegyvidékeken több szabad királyi város és mezőváros lakóihoz hasonlóan, akik számára e tevékenység jó befektetésnek bizonyult. A szegedi polgárok a Szerémség mellett Arad-Hegyalján is bírtak szőlőket, és jelentős szerepet játszottak a borkezelemben, amely sok esetben konfliktusokat is eredményezett. Az 1522. évi tizedlajstrom 77 olyan szegedi adózót vett számba, akik Péterváradon, Kamoncon, Karomon és Szalánkeménben rendelkeztek szőlőterületekkel.⁶ 1528 és 1540 között a bártfai számadáskönyvekben rendszeresen megismétlődnek a szerémi borok vásárlására vonatkozó bejegyzések. Egy alkalommal azt is érde-

³ A forrásszövegek átirására és közlésére vonatkozó alapelveink nagyrészt megegyeznek a tállyai Fáklyás Társulat dokumentumait közreadó forráskiadványával. Barna Gábor 1996. 65–66.

⁴ Ezen alfejezetben, illetve a tanulmányban hivatkozott és az irodalomjegyzékében feltüntetett munkákból tájékozódhat az olvasó Szeged szőlő- és borkultúrájának írásunkban nem részletezett egyéb vonatkozásairól. A témában számos néprajzi hitelességű leírás olvasható Tömörkény István novelláiban (v.ö.: Juhász Antal 1967. 80–81., 91.), de rövid publicisztikai írásai is figyelemre méltók (Tömörkény István 1899.; 1901.). Szeged és környéke szőlő- és borkultúrájának néprajzi vizsgálatával részletesen Börcsök Vince foglalkozott több tanulmányában (Börcsök Vince 1963., 1970a, 1970b, 1974, 1975, 1977.). Szeged szőlő- és borgazdálkodását átfogó igénnyel és további hivatkozásokkal a következő néprajzi és (gazdaság)történeti munkák tárgyalják: Reizner János 1900. 439–445.; Szűts Mihály 1914. 170–185.; Bálint Sándor 1976. 569–599.; Rákos István 1985. 249–259.; Juhász Antal 1991. 312–324. Az Alföldre vonatkozóan számos szegedi adattal ld.: Égető Melinda 1993a. és 2006.

⁵ Égető Melinda 1993a. 24.

⁶ Bálint Sándor 1973.; Bálint Sándor 1976. 569–571.; Égető Melinda 1993a. 28.

mesnek tartották megjegyezni, hogy a szegediek Tokajban rakodtak ki a hajókról, majd szekéren szállították tovább a hordókat.⁷

A város határában a török hódoltság idején is műveltek szőlőket a helyi lakosok, amelyek után adót fizettek. Égető Melinda szerint az ebben az időszakban kibontakozó borkonjunktúra eredményeként a 16. század derekáig nem túl jelentősnek mondható szőlőkultúra gyors fejlődésnek indult. A török hódoltságot követően egy 1713-ban készített térkép szerint a várost teljesen körülvették a szőlőhegyek a Tisza felőli oldalt leszámítva.⁸ Az 1715. és az 1720. évi összeírások adatai Szegeden 804 illetve 622 kapás nagyságú szőlőterületet jeleznek.⁹

Az eddigi kutatások alapján valószínűnek látszik az, hogy az Alföldön Szegeden kezdődött meg először a településmagtól távolabb fekvő határrészekben a szőlőtelepítés. A folyamat kibontakozása Vedres István több alkalommal idézett verssorai nyomán az 1760-as évek elejére tehető, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a termékeny feketeföldeken gabonát, kukoricát és zöldségféléket kezdtek termesztetni, mígnem a házhelyek ezeket a térségeket is elfoglalták. Az 1830-as évek végére Alsóváros határában 56, Felsővárosén pedig 44 kisebb-nagyobb kiterjedésű szőlőhegy alakult ki a kaszálóövezetben, ami jelzi azt, hogy a szegedi határ használatában ebben az időszakban a homoki szőlőkultúra széles körű kibontakozása jelentette a legnagyobb változást.¹⁰ A szőlővel beültetett területek 1792 (11 673 kapa) és 1828 (19 420 kapa) között 8777 kapával, vagyis 1463 holddal gyarapodtak. A telepítés a kaszálóövezet más célra nem hasznosítható, partos fekvésű homokterületein indult meg. A szőlőhegyeket gyakran a földtulajdonos családokról, az adott térségen először szőlőültetvényt kialakító gazdákról (pl: *Mórahegy*, *Ábrahám Pál hegye* stb.) nevezték el. Elsőként a módosabb birtokosok ültettek kaszálók homokos, gyér fűvű földjein szőlőt, majd követték őket a tehető városi polgárok, honoráciorok, akik számára mindez jó befektetésnek bizonyult, és 3-4 évtized alatt összefüggő területek jöttek létre.

Az 1840-es évekre Szatymaz mai határában az alábbi szőlőhegyek létesültek: *Bagolyhegy*, *Frankhegy*, *Budaihegy*, *Rózsa-* vagy *Harangoshegy*, *Jójárthegy*, *Otskai hegy*, *Makra szik*, *Szücsök hegye*, *Kormányoshegy*, *Meszeshegy*, *Zomborihegy*, *Alpárihegy*, *Ádokhegy*, *Lovászihegy*, *Neszürjhegy*. A legutolsó számított a legnagyobbnak, mivel területe csaknem megegyezett a többi szőlőhegyével.¹¹ A szegedi kaszálókon kialakuló szőlőterületek keletkezésének egyik szembetűnő sajátossága tehát a spontán kezdeményezés

⁷ Gecsényi Lajos 1998. 27–28.

⁸ Égető Melinda 1993a. 179–180. (további irodalommal)

⁹ Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1896. 197. A kötet egy kapás szőlőterületet 94 négyszögölben határoz meg (34* o.). Szeged városának adatait összevetve Csongrád megye adataival, azt látjuk, hogy a város határához tartozó szőlők kb. egyharmadát teszik ki 1715-ben és 1720-ban a megyében díszlő szőlők területnagyságának. A megyén belül arányaiban még Hódmezővásárhely szőlőterülete hasonló nagyságú (45. o.). Szeged adatait részletezi további hivatkozásokkal: Bálint Sándor 1976. 573. és Rákos István 1985. 250.

¹⁰ Juhász Antal 1975. 297.; Bálint Sándor 1976. 573.; Égető Melinda 1993a. 181.

¹¹ Juhász Antal 2002. 127.; Fodor Ferenc 2002. 457.

volt, ami összefüggésbe hozható a város liberális politikájával. A saját kaszálójukon telepítést kezdeményező családokhoz újabbak és újabbak csatlakoztak. A termés védelmét csak úgy lehetett megoldani, ha csoportosan végezték a telepítést. Mivel magánbirtoklású földeken ültették a szőlőket, a parcellákat szabadon adhatták, vehették és örökíthették.¹²

Palugyay Imre a 19. század közepén a következő módon jellemezte a város szőlészeti-borászati viszonyait: „Az előtt a nép a vörös bort kedvelte, most leginkább az úgynevezett schillert, melly vagy világos vagy sötét, az egészen fehér borok ritkák, s az úgynevezett magyarka félé szőlőből szüretnek, melly igen ritkán érik meg, s már színe is inkább savót mint bort mutat, de igen buján terem, bora más borral keverve fogyasztatik. Minőségre nézve különbözök a szegedi borok, a fekete s piros sárga homokban több terem, mint a sívány fehér homokban, De amaz olly tökéletesen nem érik meg, szőlője könnyen rohad, bora savanyús; A fehér homoki később, de jobban érik meg, bora édes illatú.”¹³ 1855-ig Szeged határában a szőlővel beültetett területek 8531 kat. holdra növekedtek, majd a telepítések megtorpantak, és négy évtizeden keresztül stagnáltak. Mindez elsősorban a gabonakonjunktúrával illetve a homoki borok alacsony árával magyarázható. 1855 és 1895 között Felsőváros, Rókus és Móraváros növekedése miatt a városmagot körülvevő ültetvények egyre kisebb területre szorultak vissza. 1864-ben Szeged bortermése elérte a 12.855 akót, ami a szabad királyi városok között a 6. helynek számított.¹⁴ Keleti Károly szőlészeti statisztikájában 700 szőlőbirtokost regisztrált, akik 9640 kat. holdon gazdálkodtak. 1873-ban 11.700 akó fehér és 22.500 akó siller bor termett a város határában.¹⁵ 1895-ben 8250 kat. hold beültetett és 157 kat. hold parlag vagy kiirtott szőlőterületet mutat a statisztika.¹⁶ 1913-ban 12.540 kat. holdat regisztráltak, ami azt jelentette, hogy a művelési ág 8,8%-ot képviselt. A 19. század végén és a 20. század elején kétféle módon jöhettek létre szőlőültetvények: egyrészt a szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas homokföldeken újabb szőlőhegyek létesítésével, másrészt a tanyák mellett szőlőskertek kialakításával. Alsóváros határában az első világháború idején már 108 kisebb-nagyobb szőlőhegy létesült, ahol az északnyugat-délkeleti irányú homokdomb vonulatok nagy részét szőlővel telepítették be. Alsótanyán 9172, Felsőtanyán pedig 2842 kat. hold szőlő virult, a különbség a területi kiterjedésen kívül az eltérő birtokszerkezettel állt összefüggésben. A 19. század végén Szegeden 9-9500 szőlőt művelő vagy műveltető gazdaság létezett.¹⁷

¹² Égető Melinda 1993a. 180–184.

¹³ Palugyay Imre 1853. 251.

¹⁴ Juhász Antal 1991. 319.

¹⁵ Keleti Károly 1875. 295.

¹⁶ Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal 1897. 286. Csongrád vármegyében jelentékenyebb szőlőterülettel még Csongrád (1898 kh.), Hódmezővásárhely (1253 kh.) és Dorozsma (1168 kh.) rendelkezett, de mint azt az adatok mutatják, a Szeged határához tartozó szőlőterületek nagysága hozzájuk képest is kiugróan magas. (U.o.: 283., 286.)

¹⁷ Juhász Antal 1991. 315.

Szűts Mihály a város határában elterülő homoki szőlőket és birtokosaikat két nagy csoportra osztotta, amelyek közül az első típusba azok a családok tartoznak, akik más birtokkal nem rendelkeztek. Számukra a szőlővel való foglalkozás inkább kedvtelést, semmint megélhetést jelentett. A bevétel elsősorban a nyaralás költségeinek csökkentésére szolgált. Megítélése szerint a szatymazi szőlőhegyek közel fele tartozott ebbe a kategóriába. A második csoportba azok a földtulajdonosok sorolhatóak, akik a szőlőtermesztésből nagyobb hasznot reméltek. Az 5–15 holdas bérlők tanyájuk mellett szőlőültetvényt alakítottak ki, ahova gyümölcsfákat is ültettek.¹⁸

Szeged határában a két legelterjedtebb szőlőfajtának a *magyarka*¹⁹ és a *kadarka* számított, amelyek közül az előbbi szolgáltatja a fehér bor alapanyagát, utóbbiból pedig siller bor készült. A *magyarkából* étkezési célra nagyobb mennyiséget elraktak, s ebből karácsonykor, sőt még húsvétkor is szállítottak a piacra. A szegedi határban az említett két fajta mellett meghonosodott a *gyöngyszőlő*, a *muskotály*, a *rizling*, a *kövidinka*, a *vettelini*, az *ezerjő*, a *szilváni*, a *mézes fehér* és a *mustos*. A *kadarka* elsősorban azért szorult háttérbe, mert a kereskedők a fehér borokat vásárolták szívesebben.²⁰

A szatymazi szőlőhegyeken folytatott gazdálkodás több szempontból is kiemelkedett a szegedi határ máshol elhelyezkedő ültetvényeihez képest, ami főként azzal magyarázható, hogy az úri birtokosok élen jártak az új fajták és termesztési eljárások alkalmazásában. Békefi Antal a Borászati Lapok hasábjain a következő módon igyekezett bemutatni e társadalmi réteg szerepét, jelentőségét: „Az igazi fejlődése a szatymazi szőlőkultúrának azonban ott kezdődött, amikor a városi úri gazdaközönség is foglalni kezdett magának részt kérvén a szatymazi földből és szeretettel s a jó gazda gondosságával s munkakedvével szánta magát rá az okosabb és hasznosabb szőlő- és bortermelésre. A homok egyszerűbb munkásai, akik itt részint örök földeket, részint bérleteket művelnek apró parcellákban, mint mindenben, ebben is nehezen mozdíthatók a gazdálkodás valamely újításához. Az ősi, parasztművelést csak jó idővel törték meg azzal, hogy a közéjük települő okszerűen kezelt szőlők művelését lassankint eltanulják és látják, mennyivel több vagy van abban a homokban, mint amennyit eddig ki tudtak venni az ő szorgos bár, de tudatlan munkájukkal. A mi virágzó szatymazi szőlőink így támadtak fel két évtized alatt, évről-évre terjedt a szőlő, jobb lett a szőlő, s ott, ahol a régi szatymazi vinkónál egyéb nem termett, ma sok helyen, ahol értenek a szőlő és a borkezeléséhez, a Hegyalja tüzes borával vetekedő pompás fehér bort és az országban páratlan sötét-piros sillert szürnek le a szatymazi hűs pinczék dongáiba.”²¹

¹⁸ Szűts Mihály 1914. 177. Az Alföldi szőlőterületek szőlő-gyümölcs kétszintes művelési rendszeréhez ld.: Simon András 2010.

¹⁹ A *magyarka* elnevezés a *szlankamenka* szőlőfajtával azonosítható. V.ö.: Keleti Károly 1875. 77.; Bálint Sándor 1957. II. 74.; Rác János 1997. 77–78.

²⁰ Szűts Mihály 1914. 177.

²¹ Békefi Antal 1899. 651.

A szatymazi szőlőhegyeken gazdálkodó úri birtokosok termékeikkel rendszeresen megjelentek a Szegeden szervezett mezőgazdasági illetve szőlészeti-borászati kiállításokon, amelyeken számos elismerésben részesültek. Az 1899. évi országos mezőgazdasági kiállításon Barcsay Károly, Felmayer János és több szőlősgazda is képviseltette magát, akik kitűntek boraikkal illetve csemege-szőlőikkel. Egyes adatok szerint éppen Felmayer János volt az a jeles szatymazi szőlőbirtokos, aki a 19. század utolsó harmadában Versec környékéről származó kövidinkát telepített a szatymazi homokon.²²

Szatymaz vezető szerepét a két világháború közötti időszakban is megtartotta, amit Szepessy József borászati felügyelő véleménye is alátámasztani látszik: „*Kerületembe 81 község tartozik, 5 év óta vagyok felügyelő, s az alatt azt tapasztaltam, hogy a 81 községből Szatymazon van a legfejlettebb szőlőkultúra (...) Itt az emberek intenzíven foglalkoznak a szőlőműveléssel, itt az emberek áldozatkészek. Nincs egy község sem, ahol az emberek annyit áldoznának a szőlőművelésre, mint itt.*”²³

A szőlőterületek igazgatásának kérdései

A szőlőhegyek élete az elmúlt századok folyamán közösségi irányítás alatt állt, ami azt vonta maga után, hogy a szőlőbirtokosok vagyoni- és jogvédelmének valamennyi kérdését, továbbá a szőlősgazdák kötelezettségeit és a szőlőhegyen való viselkedésnek a közösség által előírt normáit gyakorta írásos formában rögzítették. A szőlőhegyi szabályzatok (artikulusok) alapján működő *hegybéli helységek* (a 19. század legvégétől megjelenő elnevezéssel: *hegyközségek*) elsősorban a Dunántúlról, Vas, Zala és Veszprém megyék területéről ismertek. Fontos ismervük az, hogy rendi hovatartozásra való tekintet nélkül összefogták az egyazon szőlőhegyen szőlőt birtokló személyeket.²⁴

Az alföldi szőlők igazgatásának kérdése az elmúlt évekig elkerülte a kutatás figyelmét, ami összefügghet azzal, hogy a nagytáj szőlő- és borkultúráját késeinek illetve bizonyos időszakokban jelentéktelennek ítélték. Elmondható, hogy a 18. század végéig nincs tudomásunk a dunántúli hegyközségekhez hasonló autonóm szervezetek létezéséről valamint földesúri rendtartásokról sem. Égető Melinda szerint ez nem meglepő, mivel az Alföld nagy része a hódoltságához tartozott, ami lehetetlenné tette a szőlők, szőlőhegyek vonatkozásában a rendtartások kibocsájtását. Ebben a helyzetben a szinte mindenhatónak nevezhető városi magisztrátusok a 16–17. században saját hatáskörükben intézték a szőlőkkel kapcsolatos pereket, és állapították meg a szőlőhegyeken követendő rendet. A szőlőkkel összefüggő mindenfajta jogi vonatkozású ügy kizárólag a főbíró elnökletével üléselő tanács elé tartozott, a

²² Bálint Sándor 1976. 223.; Pálmai József 2002. 599.

²³ Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Levéltára (a továbbiakban: CsML SzL) X. 245. Szeged-Szatymazi Gazdakör iratai. 1927. február 20.

²⁴ Égető Melinda 2001b. 19–65.

város tartotta nyilván a birtokok öröklés, adásvétel vagy zálogosítás útján történő átruházását. A mezővárosok magisztrátusai a jogszolgáltatással szorosan összefonódva tartották fenn maguknak az igazgatási funkciókat is.

A szőlőhegyek felügyeletét egy vagy több személy látta el, akiket a források *hegybírónak* vagy *szőlőbírónak* neveztek²⁵. Ők ellenőrizték azt, hogy a gazdák tiszteletben tartják-e a szabályokat, amelyeknek a megerősítésére vagy módosítására időnként javaslatot tettek. Ügyeltek az árkok, a kapuk és az utak állapotára, ugyanakkor figyelemmel kísérték a termés érettségi állapotát. Az Alföldön a szőlősgazdák nem alkottak semmiféle szervezetet vagy testületet, a szőlőhegyek rendjét pedig a 18. század végéig nem foglalták önálló, írott szabályzatokba, hanem azok szerves részét képezték a mezővárosok életét szabályozó statútumok összességének. Az 1840. évi mezőrendőrségi törvény hatályba lépése után helyenként (pl: Nagykőrös, Kecskemét) nekiláttak külön hegyrendőri szabályzat megfogalmazásának.²⁶ Kivételesnek tűnik Kiskunhalas esete, ahol a tanács már 1803 tavaszán elhatározta azt, hogy a szőlők „jobb securitásba hozása” érdekében regulációt fognak készíteni. Május 24-én a tervezetet egy-két kiegészítés után jóváhagyták, és elrendelték a kihirdetését.²⁷

Feltétlenül meg kell emlékeznünk az alföldi szőlőskertekhez kapcsolódó *kertgazdaságokról*,²⁸ amelyeknek a funkciója kifejezetten rendészeti jellegű volt.²⁹ A *kertgazda* nem rendelkezett hatósági jogkörrel. Kisebb kihágásokban intézkedhetett ugyan, de főként közvetítő szerepet játszott a magisztrátus és a szőlősgazdák között. A szőlőbirtokosok közösségét semmivel sem illette meg nagyobb fokú autonómia, mint más termelési ágazatokban létrejövő és működő társulásokat.³⁰

²⁵ E tisztség, valamint a hasonló összetételekben szereplő *bíró* terminus értelmezésére ld.. Szendrey Ákos 1929. 24–38.: Szendrey szerint az igazgatás feladatainak kiszélesedésével és megosztódásával hozható kapcsolatba, hogy a bíró jelentése tágabb értelemben ’valamire felügyelő, ellenőrző s esetleg ítélkező’ személy lett. A szőlőbíróról, hegybíróról ld. u.o.: 35.

²⁶ Égető Melinda 1993a 130.

²⁷ Égető Melinda 1993a 131. A mezőrendőrségi törvényt (1840) követően a városi képviselő-testület Halason 1861-ben fogalmazott meg írásban szigorú szabályrendszert. Részleteiben ld.: Simon András 2005. 237–238.

²⁸ Égető Melinda 1993b 37–56.

²⁹ Dankó Imre szerint a debreceni *kertségek* saját ügyeire nézve önálló, szabad testületekként foghatóak fel, amelyek rendszabályokat alkottak. Felettes szervük a városi tanács volt, amely figyelemmel kísérte tevékenységüket. (Dankó Imre 1975.)

³⁰ Égető Melinda 1993a 134.

A szőlőhegyek fekvése, elhelyezkedése

Az *Ádokhegy* a szatymazi szőlőültetvények közül a legközelebb feküdt Szegedhez, a területtől délre és keletre már kötött illetve szikes talaj húzódott.³¹ Az 1919-ben kiadott, ám korábbi állapotokat tükröző térképen sárga vonallal jelölték az *Ádokhegy* határait, amely a pesti országút mellett helyezkedett el, ahonnan három dűlőút ágazott el. Ezeken keresztül lehetett megközelíteni a parcellák egy részét. Akadtak azonban olyan birtoktestek is, amelyekre csak más földterületeken keresztül lehetett bejutni.³²

A szőlőhegy elnevezését az Ádok családról kaphatta, amely először telepíthetett szőlőt ezen a térségen. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a szőlőt birtokló és művelő személyek között 1866-ban szereplő nevek: Ádok Illésné, Ádok Józsefné, Ádok István, Ádok Péter és Ádok Antal.

Az *Alpárhegy* az *Ádokhegytől* északi irányban, a Szeged–Budapest vasútvonal és az országút között helyezkedett el. Kedvező fekvéséből adódóan Nyári János ügyvéd, szőlőbirtokos kezdeményezésére a MÁV Alpár-Neszűrjhegy néven megállót létesített, melyet később Jánosszállásra kereszteltek át.³³

A szegedi, azon belül a szatymazi szőlővel beültetett határrészeket a magyar nyelvterület döntő többségéhez hasonlóan a *hegy* vagy *hőgy* megnevezéssel illették, ami furcsának tűnhet a szőlészeti-borászati szakirodalomban járatlan olvasó számára. Ezzel kapcsolatban többféle magyarázat látott napvilágot, amelyek közül az egyik azt emeli ki, hogy az alföldi ember számára a néhány méteres szintkülönbség is jelentősnek tűnt. Éppen ezért nevezték hegynek a szőlővel beültetett térszíneket, amelyek kiemelkedtek környezetükből. A másik feltevés szerint a szegedi polgárok adták ezt a megjelölést a szerémségi hegyoldalakon birtokolt szőlőik nyomán a saját határukban telepített területekre vonatkoztatva.³⁴

³¹ Huszka Lajos 1975. 34.

³² Szeged szab. kir. város határának térképe 1919. Tervezte: Jakabffy Lajos városi mérnök. Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára. A térképszelvények jelöléseit, parcelláit és az ott szereplő neveket összevetve a forrásainkban különböző időpontokban közölt gazdanévsorokkal, valamint egyéb építmények, létesítmények adatolható megjelenésével (pl. Ádok-kereszt állítása, 1903.), arra a következtetésre jutottunk, hogy az adatfelvétel a 19. század végére tehető, a kéziratos szelvényeken pedig későbbi időpontokban új adatok, jelölések is feltűnnek. Az 1919-es dátum minden bizonnyal a szelvények alapján készített összesítő térkép kiadási időpontja lehet.

³³ Bálint Sándor szerint a Jánosszállás nevű szatymazi határrész (szőlőtelep) és vasúti megállóhely Felmayer János (1845–1905) tímármesterről kapta elnevezését (v.ö.: Bálint Sándor 1957. I. 650–651.; 1976. 223.; Pálmai József 2002. 599.), más elképzelés viszont azt tartja, hogy négy, a környéken szőlőt birtokló János nevű személy (Felmayer János, Gál János, Nyári János, Reizner János) lehetett a névadó. (Juhász Antal 2002. 142.) Huszka Lajos szerint a megállóhely létesítésének kezdeményezője Nyári János ügyvéd volt. (Huszka Lajos 1973. 41–42.; ld. még: Juhász Antal 1991. 316.)

³⁴ Égető Melinda 1993a. 101–102. és Juhász Antal 2006. 155–157. (további irodalommal); a *szőlős hegy* típusú helynevekről (18. századi és 19. század eleji halasi adatokkal) ld. még: Bárh János 2003.

Égető Melinda a *szőlőhegy–szőlőskert* terminusok földrajzi elterjedésének térképre vetítésével, a két fogalom tartalmi elemzésével, külső képük egybevetésével az alföldi szőlőkultúrán belül két nagy régiót vázolt fel. A középkori gyökerekre visszavezethető *szőlőhegyek* a Duna-Tisza közén illetve a Tiszántúl déli részén helyezkednek el. A *szőlőskertek* régiója az alföldi szőlőkultúra újabb, hódoltság utáni rétegét jelenti, mely területileg Debrecen vonzáskörzetében alakult ki, s a Tiszántúl középső és északi részére terjed ki.³⁵ A két terminus a feudalizmus századaiban adózási, illetve jogállásbeli sajátságokat is takart. A *szőlőhegyeket* a Dél-Alföldön is – eltérően a *szőlőskert* megnevezésű területektől – mindig dézsmaköteles szőlők alkották, melyek után bormérési jog is megillette a birtokosokat.³⁶

A kaszálóövezetben keletkezett új szőlőtelepítéseket azért nevezték a Szegedet körülölelő szőlőkhöz hasonlóan, mert rendelkeztek a „régí típusú hegyek” ismérveivel. Szerves folytatását jelentik a korábban kialakuló szőlőhegyeknek, amelyekkel szemben ezek a határnak egy másik övezetében, a kaszálón tűntek fel. Ahogyan haladt előre a tanyásodás folyamata, a szőlőhegyek is egyre kisebb területre húzódtak vissza.³⁷

A forrásokból kitűnik, hogy a szőlővel beültetett területeket kerítették, árkokkal övezték, ami védelmet nyújtott a jóságok kártételétől. A szőlősgazdák hegykapukat is állítottak, amelyeket korlátokkal láttak el azért, hogy az illetéktelenek ne juthassanak be a területre.³⁸ Ezt látszik alátámasztani az ádokhegyi gazdaság jegyzőkönyve, amelyben az 1895. évi kiadások között a kapuhoz vásárolt deszka költségei szerepelnek, valamint az 1896. esztendei alparhegyi jegyzőkönyv azon kitétele, miszerint a kapu kulcsát a csőszháznál kell tartani.

Tévedés lenne azt gondolni, hogy a szőlőhegyek csak a szőlőtermesztés céljait szolgálták. Az 1900-as viszonyokat tükröző kimutatás szerint az 540 kat. hold kiterjedésű *Alparhegyben* a szőlők mindösszesen 260 kat. holdat öleltek fel, a fennmaradó területeket szántóként (190 kat. hold), kertként (2 kat. hold), nádként (2 kat. hold), rétként (60 kat. hold) és legelőként (6 kat. hold) hasznosították. A felsoroltakon kívül számbavettek még mintegy 20 kat. hold föld adó alá nem eső területet is.³⁹

³⁵ Égető Melinda 1993a. 13–14; 104–105.

³⁶ Égető Melinda 1993a. 105–107.

³⁷ Égető Melinda 1993a. 180–184.

³⁸ A szőlőterület árkokkal való védelme elsősorban a Kelet-Dunántúlon, a Duna–Tisza közén és a Dél-Alföldön volt jellemző. A kerítettség illetve kerítés egyéb formái, valamint a hegykapu alkalmazása a Kárpát-medence minden szőlőtermő régiójában és borvidékén általánosan jellemző volt. Égető Melinda 2001a. 539–540. A kerítettségre valamint a határjelző és védelmező szerepű létesítményekre ld. még: Mód László–Simon András 2009. 208–209. (további irodalommal)

³⁹ Sebesi Judit 2002. 176.

A szőlőhegyi gazdaságok

Terület és tagság

Az ádokhegyi gazdaság taglétszáma 1866 és 1933 között 17 és 24 fő között váltakozott.⁴⁰ A gazdák zöme 100 útnál nagyobb szőlőterülettel rendelkezett, de akadtak olyanok is, akik csak 50-75 utat bírtak.⁴¹ Az alpárhegyi gazdaság tagjainak száma az 1889-től 1941-ig terjedő időszakban 19 és 27 között mozgott⁴². Közülük 1891-ben 16 személy tanyán, 11 pedig a városban lakott. Juhász Antal megállapítása szerint a szatymazi szőlőhegyekben már az 1860-as és az 1880-as években a birtokosok fele, néhol nagyobb hányada szegedi lakos volt⁴³, akik közül a vagyonosabb polgárok, tisztviselők ültetvényeiket napszámosokkal, szerződéses kapásokkal dolgoztatták.⁴⁴ A jegyzőkönyvben időnként feltüntették a szegedi birtokosok lakóhelyét, ami információval szolgál arra vonatkozóan, hogy a város melyik részén laktak.

Az alpárhegyi birtokos közösség tevékenysége 3–4 ezer út nagyságú szőlőre terjedt ki. 1891-ben 4382, 1913-ban és 1941-ben 3158 út terület tartozott a gazdatársulás fennhatósága alá. Az *Ádokhegyhez* hasonlóan a birtokstruktúrára

⁴⁰ 1866-ban 24, 1879-ben 21, 1890-ben 23, 1900-ban 20, 1910-ben 25, 1920-ban 18, 1933-ban pedig 17 tagja volt a gazdaságnak.

⁴¹ Párhuzamként idézzük, hogy a *Neszűrjhegyben* 1851-ben 37 gazda 8185 út szőlőt birtokolt. A legnagyobb területtel (1100 út) Lantos József, a legkisebbel (26 út) pedig Fogas György rendelkezett. Juhász Antal 1991. 316.

⁴² 1891-ben 27, 1913-ban 19, 1922-ben 23, 1930-ban 21, 1941-ben 24 birtokos alkotta a gazdaközösséget.

⁴³ Juhász Antal 1991. 317. A szatymazi szőlőhegyeken a nagyobb városi birtokosok kúriászerű házakat építettek, ahol a család hétvégén illetve a nyári hónapok alatt időzött. Juhász Antal szerint 1887-ig az *Ádokhegyben* Ádok István építőmester, az *Alpárhegyben* pedig Felmayer Antal kékfestő-gyár tulajdonos illetve Felmayer János tímár emelt épületet, amelyek házsámokkal is rendelkeztek. (Juhász Antal 2002. 140–141.) Huszka Lajos a kiegyezés után meginduló polgárosodási folyamat jellemzőjeként szól a villaépítésekről, s rámutat, hogy „a gondozott tanyák és a kényelmes villák sorai” legnagyobb számban a *Lovászi-*, a *Neszűrj-*, a *Meszes-*, az *Alpári-* és az *Ádokhegyek* „nagyközeinek mindkét oldalán” sorakoztak. (Huszka Lajos 1973. 41.) A *Neszűrjhegyben*, a *Tandarihegyben*, a *Lovászihegyben* számos villa épült, amelyek a város közelében fontos szerepet betöltő személyek tulajdonát képezték. Említést érdemel Babarczy József ügyvéd, Barcsay Károly gyógyszerész, László Gyula helyettes polgármester vagy Pálffy János, aki vasöntödét üzemeltetett. A szegedi polgárok két-három, a vagyonosabbak ötszobás, eredetileg nyitott, oszlopos verandás nyaralókat építettek, amelyek alatt rendszerint téglalobozatú pincét alakítottak ki. A nagyobb, 4–5 kat. hold szőlőterülettel rendelkező családok borházat is emeltek, ahol a termés feldolgozását végezték. A nyaraló telkén szoba-konyha vagy szoba-konyha-kamra beosztású *kapásház* állt, amely rendszerint szabadkéménnyel bírt. (Juhász Antal 2002. 142–148.)

⁴⁴ Kapásnak rendszerint földnélküli, házatlan szegényparaszt szegődött el, aki a szőlőművelésben jártassággal rendelkezett. A nyitásától a takarásig végezte a tőkék gondozását, de feladata volt a gyümölcsfák ápolása is. Szüretre illetve a nagyobb kiterjedésű szőlőbirtokokon a metszésre és a kapálásra napszámosokat fogadhatott, akik besegítettek a munkába. A kapás családjával együtt a kapásházban lakott. (Huszka Lajos 1973.; Juhász Antal 1991. 317.)

jellemző volt az, hogy a 100 úttal vagy annál nagyobb birtokkal rendelkező gazdák alkották a többséget. 1891-ben az *Alpárhegyben* Bite István (350 út), Vékes Ferenc (400 út), illetve Balogh Pál (500 út) bírt nagyobb szőlővel, kisebb területen Bárkányi János (28 út), Csukony Antal (48 út), Paragi István (48 út) és Kertész János (18 út) gazdálkodott.

A korábban már hivatkozott szegedi határtérkép nem igazán használható az *Ádokhegy* birtokszerkezetének a vizsgálata során, mivel nem egy adott időszakban nyújt keresztmetszetet a szőlőterületek kiterjedéséről.⁴⁵ A szelvényen a birtokviszonyokban bekövetkező változásokat is feltüntették, de azt sajnos nem tudhatjuk meg, hogy ezek pontosan mikor következtek be. A nagyobb birtoktesetek esetén például nyomon követhető az aprózódás, a kisebb parcellákra tagolódás, amelyet a helyrajzi számok is jeleznek. A térképen a következő szőlőbirtokosokat tüntették fel: Pakaszki Ilona (Polgár u. 24.), Ádok Illés (Felsőtanya 1177.), Kakas Ferencné (Pulcz tábornok u. 19.), Ádok István, Szász Pál, Szögi József (Pulcz tábornok utca 10.), Ádok Józsefné, Ádok Istvánné, Ádok Péter, Szász Pál, Séri Ferenc.

Mindkét jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a gazdaságnak nem volt tagja minden, a hegy területén szőlőt birtokló tulajdonos. A gazdaság kebeléből való kilépésre vagy éppen új birtokos belépésére több példát is találunk, s minden bizonnyal e személyi változások is tükröződnek a közösség taglétszámának ingadozásaiban. 1883-ban Ádok István ádokhegyi gazda levélben közölte, hogy szőleijében a továbbiakban nem tart igényt a csósz felügyeletére, amit a gazdaság el is fogadott, s neve „*ki torültetett a gazdaság könyvéből*”. Az *Alpárhegyben* 1904 decemberében Kovács György szándékozott 300 út szőlőterületével megválni tagságától, de gazdatársai nem engedték, mivel birtoka nem volt bekerítve. Hasonló okból kiindulva vetődhetett fel ugyanezen a gyűlésen, hogy Kriszt Ede birtokost az öreggazda által felszólítván, a gazdaság kötelékébe kell léptetni. Ennek foganatosítása nem volt egyszerű, hiszen e probléma több későbbi gyűlés alkalmával is napirendre került. Az 1920-as évek második felében, amikor a gazdasági válság is éreztette hatását, ugyanakkor a csószház felújításának szükségessége megnövekedett költségeket jelentett a gazdák számára, többen nem vállalták (vagy nem tudták vállalni) a nagyobb összegű hozzájárulást, s a gazdaságból – írásbeli nyilatkozatot téve – kiléptek. Ugyancsak felmondta tagságát éppen a korábban már kilépni szándékozó Kovács György, illetve szőleje egy részét kivette a gazdaságból egy másik tag, mert saját birtokukon lakva szőlőterületük őrzését maguk biztosították. Mindezek alapján úgy látszik, hogy a tagság fenntartásának vagy megszüntetésének sarkalatos pontja volt a szőlőterület őrzésének igénybevétele, illetve a közös költségek megfizetése. Ha valaki kilépett

⁴⁵ Az adatfelvétel és a kiadás datálásának problémáiról és a szelvényeken a különféle időpontokban megjelenő újabb adatokról ld. még a 32. lábjegyzetben foglaltakat.

a gazdaságból, természetesen a közös tulajdonban lévő csőszházat illető részesedését is elveszítette.⁴⁶

Az alparhegyi gazdaságban új gazdatársként jelent meg az 1923. évi gyűlés alkalmával Pomázi István nyugalmazott őrnagy mintegy 2672 □ öl szőlőterülettel. Neve egyébként 1911-től van jelen az ádokhegyi gazdanévsorban. Itt 400, majd 475 út szőlője volt, s 1924-től 10 esztendőn keresztül töltötte be az elnöki tiszteletet. Nyilván ezzel magyarázható, hogy 1925-ben, amikor az *Alparhegyben* is egyhangúlag elnökké választották, nem vállalta a megbízatást, viszont mint korelnök, a '20-as évek végétől a felfogadott csősz felesketését ő végezte itt.

Mind az ádok-, mind pedig az alparhegyi szőlőket illetően általánosan használt területmérték volt az *út*, amely az Alföldön a soros telepítésű szőlőkben a parcellák nagyságának alapegységét jelölte. A (szőlő)út tulajdonképpen (szőlő)sort jelentett, egészen pontosan azt a földcsíkot, ami két sor szőlőtőke között húzódott.⁴⁷ Ebből 100 tett ki egy – általában egymástól gyalogutakkal elválasztott – „egységet”, amit *pásztának* is neveztek. Ugyancsak általános területmérték volt a legtöbb borvidéken, s az Alföld területén is a *kapa* vagy *kapás szőlő*, ami akkora területet jelentett, amit egy ember egy nap alatt képes volt megkapálni.⁴⁸ E meghatározások ilyen formája mögött a termésmennyiség és nem a területnagyság szerinti adózás elve húzódhatott meg. E területegységek nagyságának □-ölben való meghatározása tekintetében a szakirodalom igen eltérő számításokat közöl. A *kapa/kapás* borvidékenként is eltérő nagyságú volt, de az Alföldet illetve Szegedet illetően is többféle becsléssel (200-250 és 400 négyszögöl) találkozhatunk a szakirodalomban. Az *út* illetve *100 út* esetében pontos átváltási kulcs megadása ugyancsak nehéz, mert a 18. század végéig és a 19. század derekáig az általában szabálytalan alakú szőlőparcellákban található sorok hossza (tőkeszáma) is eltérő lehetett.⁴⁹ Az 1600 □-öl nagyságú *katasztrális hold* hivatalos használatára országosan a 19. század második felében kezdtek áttérni, a helyi számításban viszont gyakran ezt követően is az út feltüntetése élt tovább. Jól példázzák mindezt jegyzőkönyveink. Az ádokhegyi kimutatások mindvégig útban közlik a birtokosok szőlőterületeinek nagyságát, a hold említése csupán egy ízben, 1927-ben, a csőszház javítására szükséges hozzájárulás megállapításánál fordul elő a szövegben. Az alparhegyi gazdaközösség az 1913

⁴⁶ Szabó József, a neszűrjhegyi és Babarczy-dűlői gazdaság öreggazdája 1906-ban azzal a kéréssel fordult Szeged város polgármesteréhez, hogy a megszűnőben lévő társulatukat szervezze újjá, a kilépőket pedig kényszerítse a visszatérésre. 16 birtokos 42 kat. hold területtel lépett ki, a gazdaság terheit a 9 szőlőtulajdonos nem tudta vállalni. Huszka Lajos 1975. 22.

⁴⁷ Bálint Sándor 1957. 622.; Bogdán István 1990. 213., 442–443.

⁴⁸ A *pászta*, az *egy kapa* és a *száz út* szőlőterület azonosságát a Magyar Néprajzi Lexikon *szőlő-pászta* szócikkében olvashatjuk. (Égető Melinda 1992b) Mint elemzésünkben utalunk rá, a vizsgált forrásokban szereplő *100 út* nagyságú területegység nem volt egyenlő *egy kapás* szőlővel.

⁴⁹ A területnagyság meghatározásának problematikájára vonatkozóan részleteiben és további szakirodalmi hivatkozásokkal ld.: Égető Melinda 1992a; 1992b; 1993a. 120–123.; 2001a. 541–542.; valamint Bogdán István 1990. 213–215., 328–340., 416–417., 442–443.

decemberében tartott gyűlésén mondja ki, hogy a befizetendő összeget „nem az eddigi szokás szerint 100 utankint, hanem □ ölenkinti arányban rója ki s megbizza a gazdaság elnököt, hogy a költségeket ily arányban szereztesse be”. Mindezzel együtt a későbbiekben megintcsak útban szerepelnek a birtoknagyság adatai a jegyzőkönyvben. Forrásaink a kapás és a pászta mértékeket nem használják.

Témánk szempontjából kulcsfontosságú az alparhegyi gazdaság jegyzőkönyvében szereplő azon táblázat, amely az 1922-ben befizetett csőszbért veszi számba, mivel az egyes gazdák birtokában lévő szőlőterületek nagyságát négyszögölben és útban is feltünteti. A számok összevetése után azt láthatjuk, hogy 100 út szőlő 763 és 1121 négyszögöl között mozgott, aminek az a már idézett tény lehet a magyarázata, hogy az utak különböző nagyságúak, hosszúságúak voltak. A számba vett 23 gazda közül három (Gavallér Antal, Kátay András és Kovács György) esetében viszont kiugróan magas – egy és negyed valamint két hold közötti – földnagyság jut 100 út szőlőterületre vonatkoztatva. E szélsőségesnek tűnő értékek magyarázatát nem tudjuk; az okok között szerepelhet a számok téves megadása (mindhárom esetben a táblázatban javításokat láthatunk), vagy az a tény, hogy újabb telepítésű, nagyobb sor- és tőtávolsággal (1 és 1.2 m) ültetett szőlőterületekről van szó, bár ez utóbbi feltevés esetén is legfeljebb az 1 hold körüli érték tűnhet reálisnak. A forrásunk közölte adatokkal – eltekintve ez utóbbi háromtól – nagyságrendileg megegyezik Huszka Lajos számítása, miszerint a szatymazi szőlőkben általában méteres sor- és 60 cm tőtávolságra ültették a tőkét, egy út 35-40 tőkéből állott, így egy holdnak kb. 200 út szőlő felet meg. Juhász Antal a szegedi szőlőterületek „rég mértékegységét” említve leírja, hogy egy útba 40-42 szőlőtőkét ültettek, így száz út szőlő a két világháború közötti időben is kb. 800 négyszöglet tett ki. Bálint Sándor 50-60 tőkéből álló sorokat említ egy pásztában. Hasonlóképpen a száz utat számláló, s egyenként 50 tőke hosszú sorokból álló szőlőterületet tekinti egy pásztának Égető Melinda.⁵⁰ Az út mint hossz- és földterületmérték meghatározásával és más mértékegységekhez való arányával részletesen foglalkozik Bogdán István. Használatát Zemplén, Veszprém, Pest és Csongrád megyékből adatolja. Számításai nagyságrendileg egybevágnak a fenti adatokkal: a kb. 5000 tőkét számláló pászta (= 100 út) nagy-

⁵⁰ Huszka Lajos 1975. 15.; Bálint Sándor 1957. II. 291., 1976. 578.; Juhász Antal 1991. 316., 1996. 308.; Égető Melinda 1992 b; A sor és tőtávolságra vonatkozóan a 19. század végéről és a két világháború közti időszakból ld. Fodor Ferenc 2002. 463–464. és Börcsök Vince 1970a 81. adatait. A forrásainkból kirajzolódó területnagyságokhoz hasonló eredményeket hoztak Fodor Ferenc számításai is a zánkai szőlőhegyeket ábrázoló térképlapokon a parcellanagyságokat illetően. (Fodor Ferenc 2001a. 142.) A vizsgált kérdéskör kapcsán fontos figyelembe vennünk azt is, hogy a sor (út) hosszúságát, vagyis a benne lévő tőkék számát valószínűleg aszerint alakították ki, hogy egy soron végighaladva a szőlőmunkás az adott munkafolyamatot (kapálás, kötözés stb.) egyszerre (azaz megállás nélkül) el tudja végezni. E szempontnak is a kb. 50 tőke sorhosszúság felelt meg. (Janó Ákos 1999. 36.)

sága a 19. század második feléig Vásárhelyen és Szegeden 691 négyszögöl lehetett, ami átlagosan 3 kapással volt egyenlő.⁵¹

1902-ben az ádokhegyi gazdaság elhatározta, hogy a kötélékébe tartozó szőlőterületeket felméri, a parcellákat pedig határvonalakkal jelölteti meg. A munkálatokkal járó költségeket a szőlőbirtokosokra kivetett hozzájárulásból igyekeztek fedezni, ami 100 út után 4 koronát jelentett. Egy három tagú bizottság tárgyalta a mérnökkel, aki a felmérést végrehajtotta. Az 1902. évi kiadások között feltűnnek a munkálatoknak, vagyis a többszöri helyszíni bejárásnak illetve a felméréshez szükséges karók elkészítésének költségei.

Szervezeti felépítés és működés

Az ádokhegyi és az alpárhegyi gazdaság olyan szervezetnek tekinthető, amelyet egy adott területen gazdálkodók hoztak létre bizonyos termelési cél érdekében.⁵² A Szeged város határában folyó szőlő- és borgazdálkodás 19–20. századi viszonyait tárgyaló vagy érintő szakirodalomban több helyütt is említésre kerülnek az általunk tárgyalt szatymazi gazdaközösségekkel megegyező célok mentén szerveződő és működő szőlőhegyi gazdaságok. Ez azt jelenti, hogy e társulási forma nem csupán a szatymazi határrész sajátossága volt, hanem megléte általánosnak mondható a szegedi szőlőhegyeket érintően, sőt más dél-alföldi települések szőlőhegyein is.⁵³

⁵¹ Bogdán István 1990. 213–215., 416–417., 442–443. A szőlőföld helyi (Szeged környéki) mértékegységeire vonatkozóan említjük még, hogy a szegedi határba beékelődő Dorozsma (Kiskundorozsma) szőlőhegyeinek 19. század közepi összeírásakor a *kötél* mértékegység az általános, mellette a *lánc* illetve a *zsákos* megnevezésű mértékek szerepelnek még. Juhász Antal számításai szerint a *kötél* fél kat. holdnak, vagyis 800 négyszögölnek felelt meg. (Juhász Antal 1995. 389–390.) Az *út*, a *vékás*, a *zsákos* és a *köblös* területmértékek Szeged környéki használatáról ld. még: Börcsök Vince 1970b 104. A vékás szatymazi említése: Fodor Ferenc 2002. 461. Ugyancsak Szeged környékén volt használatos a *mérés*, mely nagyságának megállapítása szintén bizonytalan. V.ö.: Bálint Sándor 1957. II. 150.; Börcsök Vince 1974. 484.; Janó Ákos 1990. 21., 36.

⁵² A gazdasági társulások iránti érdeklődés az utóbbi években, évtizedekben jelentős mértékben megnövekedett. A néprajzi szakirodalomban számos tanulmány kísérli meg bemutatni egy-egy gazdatársulás működését, szervezeti felépítését. Ezek a közösségek felülről jövő hatalmi törekvések vagy spontán kezdeményezések eredményeként jöttek létre, és a szervezethez különböző fokáig jutottak. Az esetek többségében csak alkalmi társulásokról beszélhetünk, amelyek időlegesen kapcsolták össze a közösség egyes csoportjait, tagjait. Földes László 1962. 27–80; Varga Gyula 1976. 161–174; Bárh János 1991–1992. 151–171.; Szilágyi Miklós 2000. 558–569., Mód László 2005. 35–51.

⁵³ A következőkben felsorolt szakirodalmi tételek részben írott források, nagyobb részben pedig szóbeli visszaemlékezések alapján szólnak hosszabban vagy rövidebben a Szeged környéki szőlőhegyi gazdaságok szervezetről, működéséről, s mint legfőbb feladatról, a szőlőörzés megszerzéséről. Szegedről általában: Börcsök Vince 1974. 479.; Juhász Antal 1991. 316–317.; Mórahalom: Juhász Antal 1992. 179–180. és Fodor Ferenc 1992. 408.; Zákányszék: Fodor Ferenc 2001a. 141–142.; Ásotthalom (Átokháza): Börcsök Vince 1970a 83.; Ruzsa: Fodor Ferenc 2001b 332.; Röske: Juhász Antal 1996. 308.; Dorozsma: Juhász Antal 1995. 409. Hasonló szervezetek működéséről vannak adatok Szegedtől távolabb a Dél-Alföldön Hódmezővásárhelyről (Kiss

A forrásokból sajnálatos módon nem tudhatjuk meg azt, hogy az általunk vizsgált szőlőhegyi szervezetek pontosan mikor jöttek létre.⁵⁴ A jegyzőkönyvben szereplő legkorábbi adat szerint az ádokhegyi gazdaság 1844-ben már biztosan működhetett, mivel a korábban használatban lévő jegyzőkönyvből 1882-ben átmásoltak egy részletet, amely a szombat délutáni munkatilalomra vonatkozó sorokat tartalmazza. A szőlőbirtokosok ugyanis elhatározták azt, hogy ily módon próbálják megóvni ültetvényeiket a viharok, a jégeső illetve más természeti jelenségek kártételétől.⁵⁵ 1927. február 10-én a szombat délutánra vonatkozó dologtiltást újra megerősítették, ami jelzi azt, hogy a szőlősgazdák még az 1920-as évek második felében is igyekeztek ezzel a módszerrel megvédeni a termést az időjárás viszontagságaitól.⁵⁶

A szőlőbirtokosok közös ügyeinek megvitatása, a pénzügyek felülvizsgálata, az előterjesztések megtétele és a döntések, határozatok meghozatala, valamint a tisztségviselők (öreggazda, csősz) megválasztása a legalább évenként egyszer összehívott gazdasági gyűlések alkalmával történt.⁵⁷ Forrásaink tanúsága szerint ezek két időszakban kerülhettek megrendezésre. Vagy az adott év elején,

Lajos 1981. 245–247., v.ö. még Égető Melinda 1983. 181–183.), valamint Orosháza környékéről (Zilahi Lajos 1975.).

⁵⁴ Juhász Antal kutatásai szerint az egyik legkorábban létrejött hegygazdaság az alsótanyai kászonyihegyi lehetett, amelynek szőlőbeli keresztyére az 1769-es évszámot írták. (Juhász Antal 1991. 316.) Sebesi Judit a hegygazdaságok legfontosabb írásos dokumentumának meglétét az 1840-es évekig visszamenően adatolja, összefüggésben az 1840. évi mezőrendőrségi törvény hatásával. (Sebesi Judit 2002. 175.)

⁵⁵ A szőlőnövényt hosszú vegetációs periódusa alatt számos alkalommal veszélyeztethetik különböző időjárási jelenségek (fagy, jégverés stb.), amelyektől a szőlőbirtokosok többféle módon igyekeztek megvédeni. A szőlővédőszentek (Szent Donát, Szent Orbán) egy-egy kritikus periódus idején óvták az ültetvényeket, tiszteletükre a szőlősgazdák szobrokat, kápolnákat emeltek. A szőlőtermesztéshez kapcsolódó hiedelmek, mágikus eljárások szinte minden munkafolyamatot végigkísértek. A metszést sokfelé holdtőltekor vagy az első holdnegyedben végezték rendszerint szombaton. Újhold idején tiltották a munkafolyamat elvégzését. A termést serkentő praktikák között tarthatjuk számon azt, hogy húshagyókedden vagy Balázs-napján hajnalban a szőlő négy sarkán egy-egy főkét megmetszettek, ami mágikus úton óvta a termést a veszélyektől. A húsvéti szentelt sonka csontját azért ásták el a szőlőbe, hogy a növény nagy szemeket teremjen. Ha szüret után megkapálták a föld négy sarkát, akkor a következő esztendőre is biztosították a termést. A jégveréstől a szőlőt a virágvasárnap a terület négy sarkába szúrt egy-egy barkaág oltalmazta. (Pócs Éva 1990. 670.) A jégveréstől óvó szőlőhegyi viharharangokhoz ld. Huszka Lajos 1975. 21. és Vass Erika 2002. 568. A szőlőhegyi fészületnél és haragnál fogadalmi misét is tarthattak a gazdák a jégeső távoltartásáért és a jó szőlőtermésért. A Kiskundorozsma csordajárásából szőlőművelés céljából 1811-ben kiszakított, majd 1950 után Zsombóhoz tartozó, s Szatymazzal határos Lápastói szőlőhegyen a Szentháromság-vasárnapi mise napjainkig fennmaradt. Vass Erika 2002. 578., részleteiben: Vass Erika 2003.

⁵⁶ A szombati és vasárnapi dologtiltás a szegedi határ és Szeged környékének szőlőhegyeiben általános lehetett a 19. század második és a 20. század első felében. V.ö.: Juhász Antal 1992. 180.; 1999. 207.; Vass Erika 2003. 177.

⁵⁷ Börcsök Vince (1974. 479.) évi két állandó gyűlésről ír, az egyiket pünkösdkor, a másikat szüret után tartották. Forrásaink alapján az adott időszakban a két szőlőhegyi gazdaságban az évi egyszeri rendes gyűlés, mellette pedig az esetenként összehívott rendkívüli gyűlés(ek) gyakorlata volt jellemző.

azaz januárban illetve februárban gyűltek össze a gazdák, vagy pedig szeptember, október, november, de leggyakrabban december hónapban döntöttek a következő esztendőben esedékes dolgokról.⁵⁸ A gyűlés összehívásáról és a kitűzött időpont tudatásáról – mint arra bővebben a csőszfogadás kapcsán még utalunk – az elnök gondoskodott, gyakran oly módon, hogy a szőlőpásztor a bérének beszedésekor értesítő cédulákat osztott szét a gazdák között, az 1910-as évektől pedig újsághirdetés útján is.

Ahogy az aláírások tanúsítják, teljes létszámban sohasem, de általában 5-10 fővel képviseltették magukat a gazdák. Volt, hogy aki személyesen nem tudott megjelenni, többnyire valamely családtagját küldte el maga helyett hivatalos képviselőként. Az 1903. évi alpárhegyi gyűlésen pl. a jegyzőkönyv „szép számban egybegyűlt” tagokról beszél a megjelent 9 gazdát illetően. Alkalmanként előfordulhatott, hogy a közgyűléseken csak igen csekély számú szőlőbirtokos volt jelen, ezért elnapolták az összejövetelt, vagy kis létszám mellett megtartották azt. A gazdatársulások rendes évi illetve rendkívüli közgyűléseket hívtak össze, amelyek közül utóbbiak valamilyen halaszthatatlan ügy elintézését célozták. 1926. február 21-én pl. az alpárhegyi birtokosoknak azért kellett összejűlniük, mert Pomázy István nem vállalta az elnöki tisztséget. Többször a csőszválasztás elnapolása tette szükségessé az újabb gyűlés összehívását.

A birtokos közösség élén az *öreggazda* vagy *elnök*⁵⁹ állt, akit a gazdák általában az évi rendes közgyűlésen választottak maguk közül. Megbízata – forrásaink tanúsága szerint – egy esztendőre szolt.⁶⁰

⁵⁸ Bálint Sándor (1957. I. 264.) ennek időpontját vízkereszt tájára teszi. A mórachalmi határrészben novemberben, amikor az újbor már kiforrt (Juhász Antal 1992. 179.), Sándorfalván karácsony másnapján délután (Juhász Antal 1999. 207.), a röszei szőlőkben pedig Dömötör-nap előtt (Juhász Antal 1996. 308.) hívta össze az öreggazda a gyűlést. Orosháza környékén a március végén – április elején tartott évi rendes gyűlésen történt a tisztújítás és a gazdasági év megnyitása. (Zilahi Lajos 1975. 341.) Börcsök Vince hangsúlyozza, hogy ezek a gyűlések a „szét-szórta, elzártan élt tanyaik ritkán előforduló társas összejöveteleinek egyik jelentős eseménye volt”. (Börcsök Vince 1974. 479.)

⁵⁹ A gazdaság vezetőjének a megnevezésére mindkét jegyzőkönyvben az *öreggazda* kifejezés tűnik általánosnak, jöllehet ezt az *elnök* illetve a *gazdasági elnök* megjelölés a 20. század elejétől fokozatosan kiszorította, legalábbis az írásbeli használatból. Valószínűsíthető, hogy a szóbeliségben inkább az *öreggazda* terminus használata volt továbbra is jellemző. Ezt a feltételezést látszik erősíteni az a tény is, hogy bár az alpárhegyi jegyzőkönyv szövegében 1905-től kizárólagosan az elnök megnevezés olvasható, az 1924. évi pénztári naplóban viszont újra felbukkan az *öreggazda* kifejezés. Forrásainkban csak az ádokhegyi jegyzőkönyvben és csupán egyetlen alkalommal, 1895-ben szerepel ugyanezen tisztség megnevezéseként a *hegybíró* terminus. Más szegedi, Szeged környéki és dél alföldi hegygazdaság, gazdaközösség vezetőjét is leggyakrabban *öreggazdának* vagy *hegy-*, illetve *högygazdának* nevezték.)V.ö.: Börcsök Vince 1974. 479.; Juhász Antal 1991. 316., 1992. 179., 1995. 409., 1996. 308., 1999. 207.; Kiss Lajos 1981.) Orosháza környékén a *hegymester*, majd a *hegybíró* és a *tőkegazda* terminusok szerepeltek az írott forrásokban. (Zilahi Lajos 1975. 341.) A terminusokhoz ld. még: Szendrey Ákos 1929. 35–36.

⁶⁰ Az *öreggazda* két évenkénti választásáról ír Börcsök Vince (1974. 479.). Korábban 3 évre, majd az 1920-as évektől 1 esztendőre szolt a megválasztott *öreggazda* megbízata Sándorfalván. (Juhász Antal 1999. 207.)

Az öreggazda vagy elnök szerepére általánosságban utal az 1894. évi alpárhegyi jegyzőkönyv rövid szövege („*az Alpári hegy gondviselését képezi*”), feladatkörét pedig az ádokhegyi gazdaság 1904. október 30-án tartott közgyűlése írja körül, határozza meg. A tisztséget tiszteletbeli foglalkozásnak minősítették. Az öreggazda figyelemmel kísérte a gazdasági ügyeket illetve a szőlőpásztor tevékenységét.⁶¹ A gazdaközösség arra törekedett, hogy „...*a tisztséget oly' férfiura biza aki a gazdaságnak minden ügyeiben jártassággal birjon, s aki a gazdaság ügyeit pontosan és lelkiismeretesen tudja és akarja vezetni.*” Az alpárhegyi gazdaság 1924. június 9-én tartott közgyűlése szerint a tisztségre alkalmas személyt az idősebb gazdák közül választották ki, aki nagyobb tekintéllyel rendelkezett. Felmerülhet ugyanakkor ebben a vonatkozásban a szőlőbirtok kiterjedése is, ám bár az öreggazda nem minden esetben rendelkezett a legnagyobb területtel, de mindenképpen a nagyobb birtokosok közé tartozott. Vetró Barna Lőrinc, aki 16 éven keresztül töltötte ezt a tisztséget az *Alpárhegyben*, 225 út szőlővel bírt, míg más gazdák 300–400 út területen gazdálkodtak.⁶²

Gyakori eset volt, hogy ha a tagok az öreggazda munkájával meg voltak elégedve, „*közlekedéssel*” újraválasztották (pl.: *Alpárhegy*, 1903., 1904.) Ha nem vállalta tovább a megbízatást, akkor a szőlősgazdák másik személyt kértek fel és választottak meg a gazdaság ügyeinek az intézésére. Az *Ádokhegyben* Pomázy István 1933-ban betegségére hivatkozva ugyan nem vállalta tovább a feladatot, a gazdák azonban újból megválasztották, így még egy esztendeig a közösség élén maradt. Az alpárhegyi elnök, vitéz Bodó Imre 1936-ban egyéb elfoglaltsága miatt ugyancsak lemondott tisztségéről, de mivel helyét senki sem volt hajlandó átvenni, „*kényszerűségből*” még egy évig megtartotta a pozícióját. Olyan esetről is beszámolnak forrásaink, amikor a leköszönt öreggazdának pénzübeli tartozása maradt a gazdaság felé, s ennek behajtása évekig elhúzódott (*Alpárhegy*, 1896. és 1899. évi jegyzőkönyvek). Egy-egy öreggazda vagy elnök tehát különböző ideig töltötte be tisztségét vagy vállalta a gazdaság ügyeinek az intézését. Volt, aki 1–2 évig, de – mint fentebb már utaltunk rá – számon tartunk olyan személyt is, aki 16 esztendőn keresztül vezette a gazdaságot. Az előljárást vagy vezetőséget az öreggazda mellett helyettese valamint a névíró vagy jegyzőkönyvvezető alkotta, bár ez utóbbi feladatot gyakran maga az öreggazda

⁶¹ Bálint Sándor az öreggazda személyéről és feladatairól így ír: „*Egy-egy dülő gazdaközösségének feje, aki a többiek bizalmából látja el tiszteletbeli hivatását. Ő gondoskodik a befolyt díjakból a területében, gazdaságában levő kutak, utak, csőszkunyhók rendbentartásáról. Ő vezeti a csőszfogadást, majd ellenőrzi a csőszöket. Hozzája kíséri be a csősz a tettenért tolvajokat és belátása szerint ő adja azután át őket a rendőrhatalomnak. Ő jár el szükség esetén néhány gazdatársával a hivatali hatóságoknál is.*” (Bálint Sándor 1957. II. 241.)

⁶² Mindezekkel egybecseng Juhász Antal sándorfalvi gyűjtése: „*Értelmes, tekintélynek örvendő kisparasztnak szavazták ezt a tiszteletbeli megbízatást, akinek a szava számított a hegyközség tagjai között. (...) Dolgát jól végző kisparasztnak hosszú évekig bizalmat szavazott a tagság...*” – írja, s olyan öreggazdát is említ, aki 1926-tól kezdve 14 éven át töltötte be ezt a tisztséget. (Juhász Antal 1999. 207.)

látta el⁶³. A gazdaság jegyzőkönyvét és vagyonát ő őrizte, így ha új személyre szállt a megbízás, az a dokumentumot és a pénzüsszeget is átvette leköszönő elődjétől (*Alpárhegy* 1914., 1921.).

A jegyzőkönyvek elemzése alapján úgy látszik, hogy a gazdaközösségek élén álló öreggazdák fáradozásaik fejében különböző mértékű juttatásban részesültek. Az *Ádokhegyben* – szemben az *Alpárhegy* szőlőbirtokosai által alkalmazott gyakorlattal – a gazdaság vezetője szolgálataiért nem kapott semmiféle javadalmazást, azonban elengedték számára a csőszbért.⁶⁴ Erre utalnak az örzetési hozzájárulásról készített kimutatások is, amelyek szerint a tisztséget betöltő személy nem fizetett. Az *Alpárhegyben* az inflációnak illetve a pénznem-váltásoknak megfelelő összegekkel találkozhatunk, amelyek „*fáradság*” valamint „*tisztelet*” díjként jelennek meg a forrásokban. Az 1890-es években és a századelőn általában 4, 1902-ben kivételesen 2 forint, 1905-től 8, 1909-ben pedig 6 korona bérezésben részesült az öreggazda, mely összeg 1920-ban 20 koronára emelkedett.

A jegyzőkönyvek többségének van egy általános sémája, ami a gyűlések menetének rendjét tükrözi: Az öreggazda/elnök köszönti az egybegyűlteket, megnyitja a gyűlést, előterjeszti a számadást, a gazdák azt elfogadják, s a *felmentvényt* megadják, az öreggazda/elnök tisztjéről leköszön (többször szerepel, hogy munkájáért köszönetet szavaznak neki), majd öreggazdát/elnököt választanak (vagy a régit szavazzák meg, vagy újat bíznak meg). Aztán a megválasztott öreggazda/elnök napirendre tűzi a csőszfogadást, végül egyéb ügyek, indítványok következnek, melyekről határozatokat hoznak a tagok. Legvégül – „*több tárgy nem lévén*” – az öreggazda/elnök a gyűlést bezárja, berekeszti.

A hegygazdaság a gyűléseket különböző helyszíneken tartotta. Az ádokhegyiek – mint a jegyzőkönyvek keltezése jelzi – többnyire Szegeden⁶⁵ gyűltek össze. Tartottak gyűlést többször a szatymazi csőszháznál (adatolva: 1898., 1924., 1925., 1933., 1934.) vagy Tápai József házánál, illetve egy alkalommal (1932-ben) Pomázy Isván elnök lakásán (Szeged, Párizsi krt. 6.). Az 1920-as évek második felétől rendszeresen a szatymazi Báló István féle vendéglőben jöttek össze a hegygazdaság tagjai.⁶⁶ Az alpárhegyi birtokosok 1899

⁶³ V.ö.: Juhász Antal 1991. 316.; 1995. 409. A tisztségekre vonatkozóan ld. még: Sebesi Judit 2002. 175.

⁶⁴ V.ö.: Égető Melinda 1993a. 130.

⁶⁵ Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a hegygazdaság tagjai többségében szegediek voltak. (V.ö.: Huszka Lajos 1975. 34.) Meg kell ugyanakkor jegyeznünk azt, hogy a jegyzőkönyvek nem minden esetben rögzítették az összejövetelek pontos helyszíneit, legfeljebb a keltezés adhat fogódzót számunkra. Így az 1895. évi gyűlés helyszínének megjelöléseként Szeged és a felsőtanynai gazdakör áll, az ugyanolyan dátummal ellátott meghatalmazás szövege alatt pedig már Szatymaz szerepel. Éppen Huszka Lajos írásából tudjuk, hogy a gazdakör ebben az időben többnyire a gazdakör elnökének tanyáján mint ideiglenes helyszínen találkozott, majd 1894-ben – talán szintén csak ideiglenesen – Grünfeld József vendéglőshöz költözött át, aki megfelelő helyiséget biztosított. V.ö.: Huszka Lajos 1986. 240–241.

⁶⁶ Báló István (1862–1945) tanyai gazda 1901-ben épített lakóházat és kocsmát, utóbbi a kibontakozó tanyaközpont jellegzetes és sokat emlegetett helyszínévé vált, vasárnap reggelenként

januárjában azt a határozatot hozták, hogy a gyűlést egyik évben Szatymazon, a gazdasági csőszháznál, a másik évben pedig a „városon” tartják meg. Szegeden különböző helyeken gyűltek össze, amelyek közül a Temesváry-féle (Vasas Szent Péter utca 2.), a Máriaföldi (Hétvezér utca 38.), a Komocsin (Kossuth Lajos utca 81.), a Gál (Pacsirta utca 31.), a Lippay Ferenc-féle, a Zombori Ferenc-féle (Rákóczi tér), a Regdon-féle vendéglő illetve a Lippai Péter féle és a Teréz utca 28. szám alatti bormérő helyiség érdemel említést. 1940-ben az alpárhegyi gazdaság kiadásai között feltűnik a közgyűléseket befogadó terem bérleti díja, amit a jegyzőkönyv szerint a Szegedi Gazdasági Egyesületnek fizettek, mivel székházukban (Szeged, Párizsi krt. 41.) tartották az összejövetelt.

A gyűlések alkalmával a résztvevők rendszeresen fogyasztottak kisebb-nagyobb mennyiségű bort, ami az összejöveteleken született egyezségeknél és a tisztségek beiktatásának szimbolikus megerősítését, megpecsételését jelentette.⁶⁷ A jegyzőkönyvekben erre utaló konkrét bejegyzéseket is találunk. Az ádokhegyi gazdaság éves kiadásai között az 1900-as évek elejéig rendszeresen megjelenik a „csőszfogadáskor borra” vagy „gazdasági gyűléskor borra” tétel. A gazdaság gyűlésein 1888. december 23-án 2 liter (36 krajcár), 1890-ben a csőszfogadáskor 3 liter (60 krajcár), ugyanebben az esztendőben pedig december 7-én 4 liter bor (96 krajcár) és 2 deciliter pálinka (24 krajcár) fogyott⁶⁸. Az alpárhegyi gazdaság 1891. december 26-án tartott gyűlésén, amikor öreggazdát választottak, a költségek között 1 forint 2 krajcár értékben 3 liter bor ára, az 1893 januári gyűlésen pedig 1 forint 50 krajcár értékben 5 liter bor ára szerepel.⁶⁹ Az 1913 januárjában tartott évi rendes összejövetelen – a gyűlés szokásos menete szerint – az elnök az előző évi számadást előterjeszteti, s azt „a gazdaság elfogadja s számadó elnök részére a felmentvényt a szokott ivás fentartása mellett megadja”. Természetesnek gondolható, hogy a valamely szegedi bormérő helyiségben vagy vendéglő-

ugyanis itt történt a napszamosok fogadása. Juhász Antal 2002. 149.; Pálmai József 2002. 595. A napszamosok fogadására vonatkozóan ld. még: Juhász Antal 1999. 198–199.

⁶⁷ A gyűlés alkalmával zajló csőszfogadás is „legtöbbször kedélyes borozgatás mellett történik, amelynek költségeiről sokszor az öreggazda gondoskodik a gazdaság el nem költött pénzéből”. Bálint Sándor 1957. I. 264. A gyűléseken illetve a tisztségbe való beiktatáskor tartott evés és ivás olyan alkalmi (pl. bográcsos birkapaprikás főzése), mint amit a szakirodalom több helyütt is említ (Börcsök Vince 1974. 479.; Juhász Antal 1992. 179., 1996. 308.), forrásaink szövege és a kiadások feltüntetése alapján nem rajzolódik ki. Orosháza környékéről – írott forrásanyag elemzése alapján – Zilahi Lajos (1975. 342.) írja le, hogy „...választó gyűlés után a hegybíró 2-3 liter bor mellett köszöntötték”. További párhuzamként említhető saját kutatásinkból, hogy az erdélyi Magyarlapadon a csősz vagy vincellér felfogadását napjainkban is áldomásívással pecsételik meg a szőlőbirtokosok. A szőlőpásztor minden gazdának fél illetve egy liter bort ad, amit a faluban, a lakóházánál fogyasztanak el. Ha a csősz nem rendelkezik megfelelő mennyiségű borral, akkor valamelyik szőlősgazdától megvásárolja a szükséges mennyiséget. (Mód László 2007. 100.)

⁶⁸ A gyűlésen 1888-ban 5 fő, 1890-ben 8 fő, majd 10 fő volt jelen, az elfogyasztott bormennyiség fejenként átlagosan 4 dl volt. Egy liter bor ára 18–20–24 krajcárt tett ki.

⁶⁹ A csőszháznál tartott gyűlésen mindkét esetben 7-7 gazda vett részt, így az elfogyasztott bormennyiség fejenként 4-7 dl lehetett. 1 liter bor ára 30-34 krajcár volt.

ben megtartott gyűléseken is része volt a határozatok elfogadásának, hitelesítésének az áldomás-ivás.⁷⁰

A szőlőhegyek őrzése

A csőszfogadás és a csősz személye

A szőlőhegyi gazdaságok létrejöttének legfőbb oka, s működésük legfőbb célja – mint azt már korábban hangsúlyoztuk – a szőlőterületek őrzésének megszervezése és biztosítása volt. Az évi rendes gyűlések állandó napirendi pontjaként szerepelt a *pásztor* vagy *csősz*⁷¹ fogadása.

A jelölésre vagy jelentkezésre vonatkozóan forrásainkból kitűnik, hogy a csősz személyére ajánlatot tehettek maguk a gazdák, ám általában nyilvánosan is meghirdették az alkalmazást.⁷² Ez később azt jelentette, hogy újsághirdetés útján is közzétették a felhívást. Az ádokhegyi jegyzőkönyv éves kiadásai között 1913-ban olvashatjuk először a „*hirlapi hirdetésre*”, 1919-ben a „*csőszfogadásra hirdetésért*” bejegyzéseket. Az 1922 januárjában tartott gyűlésen pedig az egyik gazda már kifogásolja, hogy a „*csősz csak úgy házilag fogadja meg a gazdaság*”, s társai nevében követeli, hogy „*a csőszfogadást újságilag meghirdetve foganatosítsák*”, máskülönben fellebbezni fog ellene. Az elnök válaszként elmondja, hogy a korábbi néhány évben közzétett újsághirdetések nyomán senki sem jelentkezett, így takarékosági szempontból most mellőzte azt. A következő esztendőre vonatkozó, 1922 decemberében tartott gyűlés jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy a háromszori újsághirdetés, valamint a sándorfalvi kidoboltatás hatására sem jelentkezett csősznek senki. A „*dobszó útján*” történő hirdetést alkalmazták a következő esztendőkben is: Szatymazon, Dorozsmán és Sándorfal-

⁷⁰ Az áldomás a közösségi munka befejezésekor, adásvételkor vagy valamilyen tisztség megválasztásakor a résztvevők közös evése, ivása. Tárkány Szücs Ernő–Ujváry Zoltán 1977.; Szabó László 1979a; 1979b; Németh Imre 1992. 24.

⁷¹ A szőlőterület őrzésére felfogadott fizetett alkalmazott megnevezésére forrásaink a *csősz* és a (*szőlő*)*pásztor* terminusokat váltakozóan, nagyjából ugyanolyan gyakorisággal használják. A *pásztor* kifejezés régebbi, a *csősz* később vált általánossá. Megnevezésükre a magyar borvidékeken további gazdag terminológiát közöl a szakirodalom. (V.ö.: Szendrey Ákos 1929. 96–97.; Kecskés Péter 1992.; Égető Melinda 2001a. 545.) A *csősz* kifejezés dominanciája az 1840. évi, a mezei rendőrségről szóló IX. törvénycikkben szembetűnő, terjedése és általánossá válása a 19. század második felére talán éppen e jogi dokumentum hatásaként is értelmezhető. A korábbi források (pl. a hegytörvények) szövegében a *szőlőpásztor* és *kerülő* megnevezések fordulnak elő. (V.ö.: Égető Melinda 2001b 41.) Mindkét jegyzőkönyvünkben egyetlen alkalommal, s ugyanazon esztendőben, 1895-ben olvashatjuk a *hegyőr* kifejezést, amiben minden bizonnyal a hegyközségekről és a mezőrendőrségről is rendelkező 1894. évi XII. tc. szóhasználata köszön vissza. A következő évektől azonban forrásaink szövegében visszaáll a korábbi terminológia.

⁷² V. ö.: Börcsök Vince 1974. 480.: „...a hegygazda már jó előre közhírré tette, hogy csősznek valók jelentkezzenek”. A csőszfogadásra vonatkozóan ld. még: Bálint Sándor 1957. I. 264.

ván többnyire két ízben tették közzé az állásra való felhívást⁷³, melynek eredményeként előfordult, hogy többen is jelentkeztek, de jellemzőbb volt, hogy más érdeklődő híján a korábbi csősz fogadták meg újra. Az alpárhegyi gazdaság könyvében az 1930-as években jelenik meg a kiadások között az újsághirdetés díja, illetve két ízben a jegyzőkönyvbe a hirdetés-megrendelési szelvény eredeti példányát is beragasztották.⁷⁴

A szőlőpásztort tehát általában az éves rendes közgyűlésen fogadta fel a gazdaság. Megbízatása többnyire kerek egy esztendőre szólt. Ádokhegyi forrásunkban az éves ciklus kezdetéről és végéről nincsen minden választás alkalmával pontos bejegyzés. A hosszú éveken át mintaként szolgáló, 1869–70-ből bemásolt szerződésben a pásztort december 20-án fogadták meg egy éves időtartamra. Az 1894 januárjában kelt csőszfogadási szerződés szerint Szent György naptól (április 24.) Szent György napig alkalmazták a *felelős pásztort*. A következő esztendő februárjában felvett jegyzőkönyvben az áll, hogy a szolgálat határnapja március 19. (Szent József napja). 1898-ban Mindenszentek napjától a következő év „*minden szentekig*” szerződtették az új csősz. Újra a Szent Józsefnaphoz kötött megállapodást rögzíti az 1904. december 18-án, az 1912-ben, valamint az 1927 decemberében kelt jegyzőkönyv. Az 1920-as évek második felében és a '30-as évek elején a többnyire novemberben vagy decemberben (ám előfordul, hogy februárban) tartott gyűlésen általában a következő október közepéig, végéig vagy november végéig fogadták meg a csősz. Azokban az esztendőben, amikor pontos határnapokat nem említ forrásunk, az előző év(ek) feltételeit tekinti mérvadónak, avagy az „*egy évre*” meghatározást adja meg. Úgy látszik tehát, hogy a csőszfogadás terminusának tekintetében az Ádok-hegyi gyakorlat a forrásunk által lefedett időszakban nem volt egységes; a kerek egy esztendőhöz kötött szolgálati időszak határnapjai változtak, ugyanakkor többször előfordult az is, hogy a téli közgyűlés időpontjától a következő őszig, a szüretidő és a gazdasági év végéig tartott a csősz hivatalos megbízatása, vagyis nem tett ki egy teljes esztendőt. Az alpárhegyi gazdaságban a szolgálati idő – a jegyzőkönyvi bejegyzések szerint – évről-évre egységesen, pontosan és következetesen meghatározott és rögzített volt. A csőszfogadás itt is a téli rendes közgyűlésen történt, s a megbízatás mindig március 19-től, azaz Szent József napjától kezdődött, s kerek egy esztendeig tartott.

⁷³ Így ment ez Mórahalom területén is: az öreggazda a piacon kidoboltatta, hogy a szőlőhegyben csőszfogadás lesz. Juhász Antal 1992. 179.

⁷⁴ A kiadások listájában, illetve a jegyzőkönyvbe beragasztott, a Szegedi Friss Újság hirdetési szelvényén szereplő dátumok alapján két hirdetést (1930. november 25., 1936. február 9.) sikerült visszakeresnünk. A rövid és tömör szövegezésű meghívó a gyűlés pontos helyét és időpontját jelezte, valamint felhívta a figyelmet, hogy „*pásztorságra pályázók*”, illetve „*csősznek valók*” is jelentkezzenek. A hirdetés két héttel a gyűlés időpontja előtt jelent meg. Az 1900–1944 között kiadott Szegedi Friss Újság egyszerű és olcsó sajtótermék volt, mely a szegedi tanyavilág lakóihoz is eljutott, hasábjain több, az általunk vizsgált gazdaságokhoz hasonló gazdatársulások hirdetményével, meghívójával találkoztunk.

Az egy évre történő alkalmazás gyakorlatától az ádokhegyi gazdák egy ízben eltértek: 1896-ban három esztendőre fogadták meg pásztorukat, Király Ferencet, aki már 1884 óta folyamatosan szolgálta a gazdaságot. Részükről ez a csősz személyébe vetett bizalmat és a munkájával való megelégedettséget tükrözhetette. A jegyzőkönyvben mindenesetre kikötötték, hogy a három éves periódus megszakítható, amennyiben a „*törvényes rend*” változna vagy a pásztor okot adna arra, hogy elbocsássák. A pásztor kiszolgált a három évet, a közbeeső esztendőkben csupán azt jelezték, hogy „*semi változást egyik részről se tétetett*”. A három évi szolgálati idő letelte után új csősz állt munkába, szerződése egy esztendőre kötött.

Az éves szolgálati időszak letöltését – saját szőlőinek biztonságát szem előtt tartva – a gazdaközösség komolyan és szigorúan vette. 1906 telén a szolgálatát töltő alpárhegyi szőlőpásztor lemondott, azzal, hogy máshová szegődik el. Kilépési szándékát a gazdák elfogadták ugyan, ám kötelezték, hogy március 19-ig felelősséggel teljesítse azt, amit szerződésekor vállalt. Hasonló eset történt 1911 októberében, amikor közölte a csősz, hogy november 11-től el akar költözni. A gazdák ezt engedélyezték, de kikötötték, hogy Szent József napjáig a csősz felelős marad, amit ő el is fogadott. Mindkét alkalommal egyben új pásztor is választottak már a következő periódusra. Rendkívüli helyzetet teremtett az I. világháború. Az 1914 decemberében kelt alpárhegyi jegyzőkönyv rögzíti, hogy a következő márciusig szerződött pásztor időközben hadba vonult, s a csőszházat felesége is elhagyta. Visszamaradt bérének terhére a szomszéd hegy pásztorát bízták meg az őrzéssel a jelen gyűlésen megválasztott új csősz márciusban esedékes szolgálat-kezdéséig.

Forrásaink szövegéből jól kirajzolódik, hogy amennyiben a gazdák elégedettek voltak a csősz munkájával, és ő maga is vállalta a további szolgálatot, a következő évre újra megfogadták⁷⁵. Ilyenkor általában egyszerű *szótöbbséggel* döntöttek. Volt eset, hogy más jelentkező nem is volt, mint csak az addigi pásztor. Ha kifogással éltek a gazdák a volt csősszel szemben, s új ajánlkozó nem volt, vagy a gazdák jelentek meg igen csekély számban, az alpárhegyi gazdaság néhány nappal vagy héttel elhalasztotta a fogadást, addig igyekeztek megfelelő személy(eke)t találni, s a választást egy újabb, rendkívüli gyűlésen ejtették meg⁷⁶. Az ádokhegyi gazdaságban – a fent említett választási, illetve szolgálati terminus időnkénti szorosabb volta miatt – a fogadást elnapolni nemigen lehetett. Jól példázza ezt az az eset, amikor az 1913 november végi gazdasági gyűlésen egyetlen gazda sem jelent meg, így az elnök kénytelen volt egymaga megfogadni az előző évi csőszet. Mindkét gazdaságban volt olyan alkalom is, hogy többen: ketten-hárman de akár hatan vagy heten is jelentkeztek pásztornak⁷⁷. Ilyenkor a

⁷⁵ Az újraválasztás ilyen gyakorlatát jelzi több helyütt a szakirodalom is. Bálint Sándor 1957. I. 264.; Börcsök Vince 1974. 479.; Juhász Antal 1991. 317.; 1996. 308.; 1999. 207.

⁷⁶ Ha a gazdák nem voltak megelégedve a csősszel, Rószkén az öreggazda ajánlott mást a helyébe. Juhász Antal 1996. 308.

⁷⁷ V.ö.: Juhász Antal 1999. 207.

jelenlévő gazdák először két vagy három személyt jelöltek ki „*megfogadhatónak*”, majd közülük titkos szavazással választottak (Alpárhegy, 1904., 1931., 1935., Ádokhegy, 1932.). A döntést könnyíthette, ha a jelölteket külön-külön meghallgatták a gazdák arról, hogy a járandóságot tekintve milyen igényük van. Volt, amikor az alacsonyabb bérrel megelégedő személy ellenében a másik ajánlkozó kapott több szavazatot, aki minden bizonnyal rátermettebbnek, megbízhatóbbnak tűnt a gazdák számára (Alpárhegy, 1935.).

Adódtak kivételes és problémás esetek is a csőszfogadáskor. Az alpárhegyi jegyzőkönyv szerint az 1892. évre szóló választás „*a csősz illetőleg rendetlenül történt és pedig a csősz hanyagsága miatt, mert az összes gazdákat nem hívta össze csak azokat kiket már előre magáénak szerzel*”, ezért egy közeli alkalommal a közgyűlés újra összehívott, s természetesen másik személyt választottak pásztornak. Az 1900. decemberi gyűlésen a gazdaság elégedett volt a korábbi csősz szolgálataival, így újra megszavazta. Csupán egy gazda emelt kifogást, aki emiatt 200 út szőlőterületével ki is lépett a gazdaságból. 1940-ben mindkét jelentkező személy ellen kifogása volt az alpárhegyi gazdáknak, meggyezni nem tudtak, így az elnökre bízták, hogy „*mielőbb egy alkalmas embert fogadjon fel csősznek belátása szerint*”. Az ügy megoldása meglepő, hiszen az elnök egy hét múlva nem más személyt, hanem a két jelölt egyikét bízta meg az őrzési feladatokkal.

Szőlőpásztornak többnyire idősebb⁷⁸, vagyontalan, házatlan, földnélküli ember szegődött el. Az éves csőszbér és a szolgálat mellett vállalható egyéb mezőgazdasági munkákból adódó jövedelem elegendő lehetett a csősz és családja szerény megélhetésére, fedezet pedig a csőszházban való lakás biztosított számára.⁷⁹

A vizsgált forrásokban több ízben olvashatunk a csősz személyére vonatkozó erkölcsi tartalmú kitételeket, elvárásokat.⁸⁰ A szőlőpásztor legyen megbízható, „*ismert, jóra való*”, illetve „*jóra való és ahhoz értő*”, „*a szőlőtulajdonosokkal előzékeny*”, a „*gazdákkal szemben magát illedelmesen viselő*”, a gazdának *engedelmeskedő ember*. Ez utóbbi kitételek a szegény sorú szőlőpásztor és a kisebb-nagyobb parcellával rendelkező szőlősgazda közti rangbeli viszonyt is érzékelteti.⁸¹ Az alpárhegyi gazdák az 1935. december 15-én tartott közgyűlésen a több jelentkező közül megválasztott páasztortól rövid időn belül az erkölcsi bizonyítvány bemutatását is kérték. Még szolgálatba lépése előtt, 1936 februárjában

⁷⁸ Forrásaink közül az ádokhegyi gazdaság jegyzőkönyvében találunk két olyan utalást, ami a pásztor korosabb voltára enged következtetni. Az 1909. évi kiadások között a csőszbér mellett ez áll: „*Ferencz bácsinak*”. 1932-ben pedig a csősznek jelentkezők között szerepel egy „*idősb munka bíró ember nevével*”.

⁷⁹ V.ö.: Juhász Antal 1992. 179., 1995. 409.; 1996. 308.; 1999. 207.; Kiss Lajos 1981. 245–247.

⁸⁰ Erkölcsi elvárások, jellembeli tulajdonságok a szakirodalomban is adathatók: „*jószándékú, becsületes, családos ember*” (Juhász Antal 1992. 179.); „*megbízható, talpraesett szegény ember*” (Juhász Antal 1996. 308.). A csőszök kiválasztásának szempontjaihoz ld. még: Kiss Lajos 1981. 245–246.

⁸¹ V.ö.: Huszka Lajos 1975. 14.

felmondtak neki, mert a dokumentumot nem tudta bemutatni⁸², ugyanakkor a gazdák úgy tudták, hogy „*multjában rovás van, s így az ilyen személy csősznek nem felelhet meg*”. Az érvelés tovább folytatódik: „*Miután a gazdaság anyagi érdeke úgy kívánja, hogy erkölcsi szempontból is megfelelő legyen a csősz, ezek után az elnök sem tehet mást mint felmondani, ki a gazdák érdekét van hivatva képviselni.*” Az elbocsátott csősz a gazdaságot kártérítésért perbe fogta, de az ügyet elveszítette. A gazdaság a kiadott ügyvédi költséget azonban visszakövetelni nem tudta tőle, mert szegénységi bizonyítványa volt.⁸³ Helyette egyébként a korábbi csősz kapott újbóli megbízatást egy év próbaidőre, ugyancsak az erkölcsi bizonyítvány bemutatásának feltételével.

A gazdasági gyűlésen a csőszfogadást megejtve, a megválasztott pásztor előtt – mint arról a jegyzőkönyvek szövege több ízben is tudósít – az írásba foglalt szerződés feltételeit, a jogokat és kötelezettségeket, valamint a javadalmasra vonatkozó kikötéseket felolvasták és előszóban is elmagyarázták, ő ezt tudomásul vette, elfogadta, s többnyire kézjeggyel is megerősítette a jegyzőkönyvet. A csőszök hivatalos eskütételéről az ádokhegyi gazdaközösség 1924-ben, az alpárhegyi gazdaság 1929-ben rendelkezett. A következő esztendőк jegyzőkönyvi bejegyzései nyomán értesülünk róla, hogy az ádokhegyi csősz az esküt a bevonulást követően a hatóság előtt volt köteles letenni, az *Alpárhegyben* pedig a megfogadott pásztor felesketését valamelyik gazdatárs, többnyire a legidősebb, vagyis a korelnök vállalta magára.⁸⁴

A csősz munkája: feladatok, jogok és köteleességek

A megválasztott szőlőpásztor feladatait, kötelességeit, jogait, valamint éves járandóságát pontosan megfogalmazták a jegyzőkönyvek. Az ádokhegyi gazdaság könyvében egy 1869–70-ből átmásolt szerződés-szöveg rögzíti 5 pontba szedve – ilyen formában a szatymazi szőlőhegyek közül feltehetően itt elsőként⁸⁵ – azt a normarendszert, amelyre – kisebb módosításokat, kiegészítéseket téve – a csőszfogadás alkalmakor évről-évre visszautalnak a jegyzőkönyv-

⁸² Az 1936. február 23-án megtartott *rendkívüli* gyűlést éppen ez okból, vagyis másik csősz szerződése céljából hívták össze. A gyűlésre szóló meghívót a Szegedi Friss Újságban is közzétették, szövegében szerepel, hogy: „*Csősznek valók jelentkezhetnek, erkölcsi bizonyítvánnyal.*” (Szegedi Friss Újság, 1936. febr. 9. 10.)

⁸³ Az illetékes hatóság által kiállított dokumentum, mely tanúsítja, hogy az érintett fél és családja nem rendelkezik annyi vagyonnal, illetve jövedelemmel, amely a kérdéses ügygel kapcsolatban felmerülő költségek fedezésére elegendő.

⁸⁴ Mind az 1840. évi IX., mind pedig az 1894. évi XII. tc. rendelkezik a csőszök illetve mezőőrök eskütételéről, s ehhez mintaszöveget is közöl. Orosháza környékén egy 1976. évi szőlőhegyi rendszabály tartalmazza a hegybírónak és a csősznek a szolgabíró általi felesketését. (Zilahi Lajos 1975. 341.) Vásárhelyen „*a megválasztott csőszt 1894 előtt feleskették, azóta rendőrségen történik az esketés*” – írja Kiss Lajos (1981. 246.). A csőszök esküt tettek a kecskeméti szőlőhegyekben is. (Szabó Kálmán 1934. 30.)

⁸⁵ Huszka Lajos 1975. 14.

szakaszok⁸⁶. A kitételek tartalmilag nagyjából megegyeznek az alpárhegyi jegyzőkönyvben szereplő kikötésekkel. Ha az alapelvek nem is, a részletek, az arányok azonban kisebb vagy nagyobb mértékben változtak az idők során egy gazdaságon belül is. Az éves jegyzőkönyvekben megfogalmazott feltételeken túl, részletes, pontokba szedett leírást a csősz illetményeiről és kötelelességeiről az alpárhegyi gazdaság 1929. december 8-án tartott rendes gyűlésén írásba foglalt jegyzőkönyv tartalmaz.

A szőlőpásztor vagy csősz elsődleges kötelelessége – forrásainkból idézve – „*az összes hegyben levő szőlőt és a hozzá tartozandókat*”, „*minden ott található tárgyakat*” vigyázni, „*az árkon belül köteles mindenről felelni és számolni*”, „*a gazdaság területén levő összes termények s tárgyakra felügyelni*”, „*a reá bízott hegyet minden kártól és karosodástól megovni*”, „*tolvajlás és rongálástól (...) megőrizni*”, vagyis a szőlőterület télen-nyáron, éjjel és nappal őrizni, beleértve a termést csakúgy, mint az ott álló épületeket. A csősz a felügyelete alá tartozó *kerületet*⁸⁷ folyamatos jelenlétével, illetve a hegy bejárásával, vagyis *kerülésével*⁸⁸ ellenőrizte. Munkáját, illetve a terület szemmel tartását segítették a górénak nevezett magas megfigyelőhelyek. Meglétük és használatuk a 19. század végéig volt jellemző a szegedi határ szőlőhegyein.⁸⁹

A csősz munkája során fontos volt az is, hogy a gazdákkal személyes kapcsolatot tartson fenn. A szatymazi szőlőhegyi birtokosok egy része – mint korábban erre utaltunk – városi (szegedi) lakos volt. Az 1929-ben rögzített kötelelességek között az alpárhegyi gazdák külön pontban hangsúlyozták ki, hogy a pásztor „*a városban lakó gazdák kimenetele alkalmával keresse velük az érintkezését*”.

Ha kártételt észlelt a csősz, az érintett gazdának vagy a gazdasági elnöknek (öreggazdának) haladéktalanul jelentenie kellett azt. A szőlőpásztor szolgálata erkölcsi és anyagi felelősséggel is járt. Ha a csősz gondatlanságából, mulasztásából adódóan keletkezett bármiféle kár, azt saját költségén köteles volt a gazdáknak megtéríteni. Bár ilyen esetet egyszer sem rögzítenek forrásaink, arra vonatkozóan azonban találunk több utalást is, hogy az öreggazda – az egyes gazdák panaszai nyomán – körültekintőbb munkavégzésre intette a pástort.⁹⁰

⁸⁶ Így például még 1907-ben is „*a rég idők óta a gazdaságnál érvényben levő csősz fogadási szerződés alapján*” fogadták meg a szőlőpástort.

⁸⁷ *Kerület*: 'az a terület, amely egy csősz őrzése alá tartozik'. Bálint Sándor 1957. I. 732.

⁸⁸ *Kerül*: 'felügyel, vigyáz'. Bálint Sándor 1957. I. 731.

⁸⁹ V.ö.: Bálint Sándor 1957. I. 511–512. Az *Ádokhegyben* 1890-ben, az *Alpárhegyben* pedig 1892-ben adták el a 2-2 góré, újak állításáról nincsen adat forrásainkban. A góréról tanulmányunkban a szőlőhegy közösségi építményeit tárgyalva még részletesen szólunk.

⁹⁰ Alpárhegyi gazdaság gyűlése, 1914. december 20., a csősz hadba vonulása miatt: „*... a szőlők őrzése tekintetében számos panasz merült fel ... A hiányos felügyeletből azonban ... egyik gazdatársat sem érte valamely nagyobb megkarosodás*”. 1929. december 8.: „*a jelenlegi csőszbér oly kevés, hogy ily bér mellett a csősz ellen előforduló örökös panaszok és mulasztások orvoslása szinte lehetetlen*”. Ádokhegyi gazdaság gyűlése, 1921. január 6.: „*A csősz Tóth Józsefet a gazdaság ismét egy évre úgy fogadott meg hogy a kezén levő szőlőkre több gondot fordítson illetve jobban vigyázzon mint eddig nehogy ismét annyi panasz legyen ellene*”, 1931. november

Legsúlyosabb vétségnek az számított volna, ha maga a csósz vagy hozzátartozói károsítják meg a gazdaságot.⁹¹ Ilyesmiről sem találunk híradást, de az ádokhegyi könyvben két ízben is olvashatunk olyan bejegyzést, mely erre az estre a pásztor azonnali elbocsátását, s hátralévő bérének visszatartását helyezi kilátásba (1883., 1932.). A csósz feladata és felelőssége a szőlő érésének időszakában még nagyobb volt, mint máskor az esztendőben. Mutatja ezt, hogy az Ádok-hegyi gazdaság az 1879 decemberében tartott gazdasági gyűlésen oly feltétellel kötött szerződést a csósszal, „*hogy szőlő éréskor egy kis pásztorot tartozik fogadni*”.⁹²

Az őrzési feladatok fentebb idézett általános és teljes körű megfogalmazása mellett forrásaink pontosan és részletesen is utalnak azon kártételek körére, azokra a „veszélyforrásokra”, amelyekre leginkább ügyelnie kellett a pásztornak.

Szőlőéréskor ilyen veszélyt jelentettek a termésre a madarak. Forrásainkban csupán egyszer, az 1869–70. évi ádokhegyi csószfogadási szerződés szövegében történik konkrét utalás arra, hogy a pásztor köteles „*a kártékony madarakat el távolítani, mert különben az égi madarak által okozott károkat a Pásztor tartozik meg téríteni*”. A szakirodalomban azonban számos adatot találunk arra, hogy a csószök egyik legfőbb feladata szőlőérés idején a madarak riasztása volt.⁹³

Ugyancsak jelentős károkat okozhattak a hegyben a szabadon járó jószágek. A jegyzőkönyvek számos kitévelt tartalmaznak mind a gazdák, mind pedig a gazdaság csószházában lakó szőlőpásztor számára a jóság tartást illetően. Az *aprójóság* (baromfi) szabadon tartását általában csak „*cseresznyeérésig*” engedélyezték, vagy addig, amíg a vetésben és a szőlőben kárt nem tesz; aztán mindenki köteles volt elzárni. Az *Ádokhegyben* a szabályozás ezen formája volt érvényes a forrásunk által lefedett időszakban.

Az alparhegyi gazdaközösség egyes esztendőben szigorúbb megkötéseket is hozott, így az 1890-es évek második felétől az aprójóság tartását a hegyben teljes mértékben tilalmazta. Hogy a szabadon járó baromfi valóban károkat okozott, alátámasztja az 1903. évi közgyűlési jegyzőkönyv azon kitétele, miszerint a gazdaközösség „*a tett panaszok folytán*” úgy határozott, hogy az öreggazda szólítsa fel az egyik gazdatársat a tyúkok elzárására; ugyanekkor oly döntés is született, hogy az „*idegen hegyből*” átjáró baromfikat, ha gazdájuk a felszólítás ellenére sem zárja el, a csósz – a kártételt megelőzendő – löje le. Az 1907. évi

16.: az újból felfogadott csósz „*határozott ígéretet tett a jelen volt gazdák előtt, hogy a mulasztását feltétlenül potolja*”

⁹¹ V.ö.: Simon András 2005. 238.

⁹² Kispásztor fogadása szőlőérés idejére Szeged környékén általánosnak látszik. V.ö.: Böröcsök Vince 1970a. 83., 1974. 479.; Bálint Sándor 1976. 583.; Juhász Antal 1999. 207.

⁹³ Égető Melinda 2001a. 545–546. Legveszélyesebbek a rajokban érkező seregélyek voltak. Ellenük egyrészt zajkeltéssel védekeztek: kereplőt forgattak, *kancsikával* (bőr ostor, korbács) durrogattak, *bufogóval* (kolomp) zajt ütöttek vagy bádogfenekű edényen doboltak; másrészt parittyával lőtték közójük. (Böröcsök Vince 1970a 83., 1974. 480–481.; Bálint Sándor 1976. 584.; Juhász Antal 1991. 317., 1996. 308.) A madarak riasztásának eszköze volt a sörétes puska is. (Juhász Antal 1992. 180.)

közgyűlésen újra napirendre kerülnek az aprójószág okozta nyári káresetek, mi-
nek okán az el nem zárt baromfikat illetően azt határozza a gazdatársulat, hogy
cseresznyeérés után azokat a „*pásztor utasítatik ellővődözni vagy elverni és ha-
tárta kidobni*”.⁹⁴ A következő esztendőben a kacsza tartására vonatkozik teljes
tilalom, majd 1910-ben szőlőérésig engedi a gazdaság az aprójószág szabadon
tartását, 1912-ben pedig újra mindenkinek megtiltja. Az 1929. évi csősz-illetmé-
nyek sorában egy disznó kötélén tartásának joga szerepel.

Az ádokhegyi könyv bejegyzései több ízben utalnak a baromfi mellett
más jószágok tartására is. Az 1902. évi csőszfogadáskor kiemelték, hogy disznót
és kecskét szabadon tartani nem lehet, s a következő esztendőben kötelezték is a
pásztort, hogy a csőszháznál tartott kecskét távolítsa el. Az 1920–30-as években
a szőlőpásztor általában 5 tyúkot és egy kakast, vagy 8 tyúkalj csirkét nevelhe-
tett, mellette kötélén egy vagy két disznót is hizlalhatott.⁹⁵ Az 1922. évi gazda-
sági gyűlés felhatalmazta a csőszet, hogy ha a hegyben idegen jószágot lát, fogja
meg, s ha az kárt nem tett, akkor a büntetési pénz teljes mértékben, kártétel ese-
tén pedig azon összeg levonása után a fennmaradó rész a pásztort illeti. 1923-
ban rögzítik, hogy lábasjószág „*egyáltalán a hegyben meg nem tűrhető*”, csak a
gazda saját földjén, 1932-ben pedig a csősz kötelességei között olvasható, hogy
disznó, juh, kecske, vagy szarvasmarha garázdálkodását a hegyben köteles meg-
akadályozni.

A szőlőhegyet körülvevő és védelmező árok meglétére utal az alpárhegyi
jegyzőkönyvben elég gyakran szereplő, s éppen a csősz által vigyázandó terü-
letre utaló „*árkon belül*” kifejezés. Egyetlen említés enged arra is következtetni,
hogy a hegybe való ki- és bejárás – főként ha szekérral vagy kocsival jött a bir-
tokos – a zárható hegykapun keresztül volt lehetséges. Az 1896. évi alpárhegyi
gyűlés jegyzőkönyve kimondja, hogy a *kapu* kulcsát a csőszháznál kell tartani, s
a csősz kötelessége a gazdák kérésére a kapu felnyitása.⁹⁶

A szőlőpásztornak figyelnie kellett a hegyben járó emberekre is. Az
ádokhegyi könyv végén található, 1923-ból datált feljegyzés a csőszre vonatkozó
instrukciók sorában jelzi, hogy idegenek számára a hegyben való gyalogos járás
megtiltandó. Az alpárhegyi szöveg pedig kétszer is leszögezi azt, hogy gyerekek
a szőlőutakon és a szőlők között egyáltalán nem járhatnak (1898., 1929.).

A csősz felszerelésének része volt általában valamiféle fegyver. Ez a
gazdaközösség tulajdonában volt, de természetesen a szőlőpásztor használta.⁹⁷

⁹⁴ Kecskeméten a városi tanács alkalmazásában lévő csőszöknek felhatalmazásuk volt arra, hogy
„*a szőlőkben ügyelgő jószágot le is löjjék*”. (Szabó Kálmán 1934. 28–29.)

⁹⁵ A szőlőpásztor számára engedélyezett jószágtartás Szeged környéki adataival szinte teljesen
megegyező Kiss Lajos (1981. 246.) leírása Vásárhelyről.

⁹⁶ A forrásban a csősznek ezen feladata olyan szövegkörnyezetben kerül megemlítésre, amikor a
kisköznek a gazdaság általi használatáról is rendelkeznek. Ennek alapján arra gondolunk, hogy a
szénatermés elszállításakor lehetett szerepe a kapu felnyitásának. A kocsival, szekérral való köz-
lekedés a hegyben még a trágya hozatalakor és a termés esetleges elszállításakor lehetett jel-
lemző. V.ö.: Egető Melinda 1993a. 113.

⁹⁷ V.ö.: Kiss Lajos 1981. 246.

Az 1869-70. évi ádokhegyi csőszfogadási szerződés szövegében a pásztor juttatásai között szerepel a puskapor és a sörét, ugyanígy az alpárhegyi könyvben az 1890-es években szintén a puskapor, a kapszli, illetve a kiadások között a fegyveradó. Az ádokhegyi gazdaság 1894-ben vásárolt egy revolvert börtokkal, aminek javíttatási költsége a későbbiekben is fel-feltűnik forrásunkban (1899., 1907.). Az alpárhegyi gazdaság jegyzőkönyvében pedig 1901-ben olvashatjuk, hogy „*a gazdaság fegyvere haszna vehetetlen a pásztor követel lövő eszkösz őregazda utasítatik hogy alkalmilag szerezebe revolvert vagy pisztolt a mi é adot nem kel fizetni*”. Az ádokhegyi gazdaság 1924-ben a csősz részére fegyvertartás kérelmezését határozta el, hasonlóképpen 1927-ben az *Alpárhegyben* a csősz kérte – „*miután kerülés közben megtámadhatásnak lehet kitéve*” –, hogy részére a gazdaság fegyverviselési engedélyt eszközöljön. Mindezeket túl a fegyverhasználat alkalmairól többet nem árulnak el forrásaink, hacsak még ide nem számítjuk az el nem zárt baromfik lelővöldözésére vonatkozó, s fentebb már idézett kitételeket. Mint azt szakirodalmi párhuzamok alátámasztani látszanak, a puskát minden bizonnyal használhatta a csősz a madarak riasztására is.

A csősz járandósága

A csősz fizetsége pénzbeli és egyéb juttatásokból tevődött össze.⁹⁸ A pénzbeli járandóság összegét a gazdák által a szőlőterület nagyságának arányában befizetett díjakból fedezte a gazdaság. Az ádokhegyi szerződés (1869–70.), majd a jegyzőkönyvek szövege egészen 1883-ig 28 forintban határozza meg a pásztornak fizetendő bért. 1884 és 1914 között az ádokhegyi csősz fizetése 20 és 28 forint között mozgott, az alpárhegyi pásztornak 1889 és 1904 között legkevesebb 16 forintot, legmagasabb összegként pedig 22 forintot fizetett a gazdaság. A csőszbér pénzbeli részének alkalmankénti ingadozása egyéb kiegészítő juttatásokkal vagy az adófizetés módjával⁹⁹ volt összefüggésben.

A forint–krajcár elszámolásról a korona–fillér elszámolásra az alpárhegyi jegyzőkönyvi bejegyzések 1905-től, az ádokhegyi beírások pedig csak 1914-től térnek át.¹⁰⁰ Az alpárhegyi gazdaság az új fizetőeszközben számolva kezdetben

⁹⁸ A csőszbér összege és összetevői hasonlóképpen alakultak a forrásink alapján a következőkben leírtakhoz Szeged környékén, illetve a Dél-Alföldön. A konkrét példákat ld.: Bálint Sándor 1976. 583.; Juhász Antal 1992. 180., 1996. 308., 1999. 207–208.; Börcsök Vince 1970a 83., 1974. 479.; Kiss Lajos 1981. 246.;

⁹⁹ Magasabb díj megállapítása esetében a csősz az általa lakott csőszház és a hozzá tartozó terület utáni adót maga fizette, alacsonyabb összeg esetén ezt a kiadást a gazdaság vállalta magára. Így pl. az alpárhegyi gazdaság 1903. évi rendes közgyűlésén megfogadott pásztor pénzbeli fizetése 16 forint, valamint 2 forint házfenntartási díj (így összesen tehát 18 forint), a csőszház adóját pedig (6 forint) a gazdaság fizeti.

¹⁰⁰ Ezt az adatot tanulságosnak véljük a pénznemek használatára vonatkozóan, hiszen a koronát törvényileg 1892-ben vezették be, majd 1900-tól vált egyetlen hivatalos fizetőeszközzé a monarchia területén. A forintbankjegyeket 1902. december 31-ig, az ezüst egyforintosokat pedig csak a korona forgalmának megszűnésekor (Magyarországon 1927-ben) vonták be. (V.ö.: Osztrák-magyar korona. Wikipédia szócikk)

36, majd az első világháború kezdetéig 40 koronát fizetett a csősznek¹⁰¹. Az 1910-es évtized végéig ez 52 koronára emelkedett, majd pedig – a gazdasági válság következtében – 1920-ban hirtelen több mint duplájára, azaz 120 koronára ugrott. A hatalmas mérvű infláció hatására az 1923. évi rendes közgyűlés ezt az összeget százszorosára, vagyis 12.000 koronára emelte fel. 1927-ben a gazdasági konszolidáció eszközeként bevezetett új pénznem szerint évi 12 pengőért fogadták meg az alpárhegyi gazdák pásztorukat. Az 1929. évben bejegyzett illetmények sorában 80 pengő volt a csősz bére, amit a harmincas évek első felében 60, majd 40 pengőre mérsékeltek, végül pedig 30 pengő összegben állandósították a gazdaság. Az *Ádókhegyben* az 1910-es évek második felében – megegyezően az alpárhegyi javadalmazás mértékével – 52–60 koronára rúgott a pásztor pénzbeli járandósága. Az 1920-as évek elején ez 100 koronára nőtt. 1923-ban és 1924-ben pedig 100 korona foglaló, 1000 korona *hajtópénz*¹⁰², s ehhez több terményjárandóság alkotta a csősz bérét. A későbbi években a jegyzőkönyv nem ad pontos felvilágosítást a csősz pénzbeli illetményéről, de tendenciaként láthatjuk, hogy a gazdák birtoknagyság arányában történő befizetései emelkedtek.

Forrásaink már az 1890-es évektől utalnak azon gyakorlatra, hogy a gazdák birtoknagyság szerint megállapított befizetéseit, maga a csősz gyűjtötte össze, majd a pénzzel elszámolt az öreggazdának, aki ebből kiadta bérét, vagy annak éppen esedékes részét.¹⁰³ Volt példa rá, hogy a pásztor elmaradt a beszedett díjak elszámolásával, ilyen esetben az öreggazda figyelmeztette, hogy ha ezt meg nem teszi, „*jövöre felfogadva semmi szín alatt sem lesz*” (*Alpárhegy*, 1903.). Hasonló mulasztást tükröz az ádókhegyi gazdaság 1913. évi kiadásai között megjelenő, a volt csősztől be nem hajtható pénzösszeg.

A pásztor a pénzbeli járandóságot nem egy összegben kapta kézhez. A pásztorfogadás alkalmával mindig járt foglaló. Az alpárhegyi gazdaságban ez 1 forint, később ennek megfelelően 2 korona volt¹⁰⁴. Az ádókhegyi följegyzésekben 50 krajcár, 1 forint, 1 forint 50 krajcár és 2 forint, majd pedig 2 vagy 4 korona könyvelése változóan fordul elő. Az 1920-as válságévekben mindkét gazdaságban találunk 100 koronás foglalóra is példát. A foglalón túl fennmaradt összeget is általában két részletben fizették a pásztoroknak. Ádókhegyi forrásunkban – a sokszor hivatkozott 1869-70. évi csőszszerződés szövegében, de a későbbi években is néhányszor – Szent Mihály (szept. 29.) és Szent György (ápr. 24.) napja szerepel a pásztor kifizetésének időpontjaként. A kétszeri díjazás gyakor-

¹⁰¹ A forint–korona átváltási arány 1:2 volt, így a 36-40 korona a korábbi 18-20 forint bének felelt meg.

¹⁰² Bálint Sándor 1957. I. 550–551. A csősz által behajtott büntetéspénz, illetve a csősznek járó pénzösszeg más földjén legelő állatok elhajtásáért.

¹⁰³ V.ö.: Juhász Antal 1992. 180.; Kiss Lajos 1981. 230. Saját kutatásainkból dunántúli példa: Simon András 1996. 311. Szatymazról a csőszjárandóság terménybeli részének beszédéséről szóbeli visszaemlékezést idézve ld.: Fodor Ferenc 2002. 461.

¹⁰⁴ Az 1890-es évek elején az 1 forint összegű foglaló átadásakor a jegyzőkönyv rögzíti azt is, „*hogya szavát be nem váltja*” a csősz (vagyis a szerződésben foglalt kötelezettségeinek nem tesz eleget), az 1 forint helyett 5 forintot tartozik visszafizetni.

latát mutatja mindkét gazdaság könyvében a tavaszi és az őszi csőszbér szedés rögzítése¹⁰⁵.

A pénzbeli juttatáson túl a szőlőpásztor egyéb javadalmakra is szert tehetett. A szőlőhegyben az egyes parcellák között vezető, gyalog vagy kocsival is járható utak (*kis köz*) és a szélesebb dűlőutak (*nagy köz*) fűtermését kaszálhatta a csősz, s a széna részben vagy egészben őt illethette¹⁰⁶. Erre vonatkozóan az alparhegyi gazdaság könyvében már a legelső csőszfogadási jegyzőkönyvben (1889.) szerepel a pásztor járandóságainak sorában, hogy a köz első kaszálása a csősz, a többi pedig a gazdaságot illeti. Ez ismétlődik a következő esztendők során, 1897-től viszont a (nagy)köz kaszálása „*egészben a pásztoré*”, a kis közt pedig a gazdaság használta. Az 1899. december végi közgyűlésen a gazdák úgy határoztak, hogy „*ezután minden évbe a kis köz is csősznek lesz adva kaszálásra*”. A fűtermés hasznát a következőkben 1914-ben igényli a csősznek jelentkező személy, s számára a gazdák ezt jóvá is hagyják. Az 1915/16-os gazdasági évben viszont a gazdaság már azzal bízta meg az elnököt – nyilván saját bevételeinek növelése végett –, hogy „*a gazdasági fűtermését annak idején bérelje ki*”. Több említést ezután nem találunk a közök fűtermésének hasznáról. Ádokhegyi forrásunkban a pásztor járandóságai között e haszonvételeiről csak később olvashatunk. A gazdák olyan formán szerződtek a csőszrel 1919-ben, hogy az utak fűtermése fele részben őt, fele részben pedig a gazdaságot illeti. A széna ára a gazdaság számára csaknem annyi bevételt hozott (55 korona), mint amennyi pénzt a pásztor éves bére kitett (60 korona). Egy esztendő múlva a csőszfogadás feltételeiben már az állt, hogy a közös területeken termő széna hasznát teljes mértékben a pásztor élvezi, s ezt mondja ki az 1923. és 1924. évi közgyűlés jegyzőkönyve is. Az 1932. novemberében felsorolt juttatások között a csőszházhoz vezető út és a forgó út¹⁰⁷ fűtermése illette a csősz.

A szőlőpásztor az évi tüzelő bizonyos mennyiségére is szert tehetett fizetése részeként. Az ádokhegyi gazdaságban az évtizedeken át érvényben lévő és irányadó 1869-70. évi csőszfogadási szerződés 3. pontja rögzíti a járandóságok sorában, hogy a gazdaktól 100 út szőlőterületenként egy kéve vessző illeti a pásztort. Az 1920-as évektől már ugyanezen területnagyság után 2 kéve vessző

¹⁰⁵ Az alparhegyi könyv utolsó lapjain szereplő nyugta-minták szerint a gazdasági év első feléve márciustól októberig, második feléve pedig októbertől márciusig tartott, s a befizetési és kifizetési terminusok is ehhez igazodtak. Az 1890-es évek elejéről az alparhegyi jegyzőkönyv adatai a csőszbér fizetésének azon gyakorlatát körvonalazzák, miszerint a pásztor a szerződöttes alkalmával (vagyis a téli rendes közgyűlésen: decemberben vagy januárban) megkapta a foglalat, majd márciusban, Szent József napján megkezdte munkáját, azután szolgálati idejének nagyjából a derekán, vagyis az októberi (őszi) bérszedés után kifizették (a korábban megkapott foglalat összegét is beleértve) 15 forintig, a 22 forintnyi évi bérből így fennmaradt 7 forintot pedig a szolgálat lejártáig (vagyis a tavaszi bérszedésig) visszatartotta a gazdaság.

¹⁰⁶ A *kis* és *nagy köz* fogalmára vonatkozóan ld. Huszka Lajos 1975. 7. és Bálint Sándor 1957. I. 837.

¹⁰⁷ Valószínűleg a szőlőterület(ek) végében lévő olyan szélességű út, ahol lovakkal és kocsival is meg lehetett fordulni. V.ö.: Bálint Sándor 1957. I. 469.: „*A föld vége, ahol szántás közben megfordulnak*”. Ezek közös szüretelő helyek is lehettek. Égető Melinda 1993a 114.

vagy „szár ízék”¹⁰⁸ járt a csősznek. Az 1928. gazdasági évtől 100 utanként 50 fillér és 1 kéve vessző (esetleg gally), vagy annak értéke szerepel forrásunk szövegében. Az aljárhegyi jegyzőkönyvben az 1892. évtől van jelen a pásztor juttatásai közt ugyancsak 100 út szőlőterületenként egy kéve szőlővessző. Az 1900. évtől a puszta földek után – szintén 100 utanként – az egy kéve vessző helyett 10 krajcár fizetendő. Az 1910 decemberében kelt jegyzőkönyv azt is rögzíti, hogy a vesszőt a csősz „a gazdától tavaszi metszéskor kapja”.¹⁰⁹ Az 1916. évi közgyűlésen a gazdaság úgy fogalmaz, hogy egy kéve vessző helyett 30 fillér díj is fizethető. Később (1923.) e járandóság keretében vesszőt vagy szárat is adhattak a gazdák a csősznek. 1927-től 100 utanként már 2 kéve rözse, gally vagy szőlővessző illetve a pásztor, s ugyanez szerepel az 1929 decemberében részletelesen megfogalmazott, s a későbbi évek során is érvényes csősz-illetmények között. Mindezek alapján úgy látszik tehát, hogy a vessző a vizsgált időszakban állandó részét képezte a csőszők járandóságának.

A juttatások részeként értelmezhető a szőlőpásztor megillető jog a gazdasági csőszházban való lakhatásra. Ez szigorúan csak a szolgálat időszakára vonatkozott. Az aljárhegyi gazdaságban bonyodalom is adódott e körül, ahogy erről az 1924 júniusában összehívott rendkívüli gyűlés jegyzőkönyvében olvashatunk. A korábbi pásztor március 19-én nem engedte át a házat az új csősznek, sőt „kijelentete hogy nem is fog távozni, és tegyenek az úrak, amit akarnak”. A gazdaság ragaszkodván az új csősz személyéhez, úgy határozott, hogy „az erőszakkal ittmaradt” pásztornak „bármily úton is távozni kell”. A dolgokat megeléglően, a gazdaság elnöke bejelentette lemondását. Ugyanezen esztendő pénztári naplójának bejegyzése mutatja, hogy a csősz kilakoltatása augusztus elején megtörtént, s ez 22.000 koronájába került a gazdaságnak. Adokhegyi forrásunkban az 1920-as évek második felétől a csőszfogadáskor írásban rögzítik, hogy a csőszházban csak a pásztor és családja lakhat, senki mást be nem fogadhatnak, szállást nem adhatnak, és tilos bármiféle összejövetel, gyűlés vagy bál rendezése a csőszháznál. A pásztor kötelessége volt az udvarnak és a ház belsejének tisztán és rendben tartása, valamint a tapasztás és a meszelés elvégzése, melyhez a szükséges anyagokat, a meszet és a meszelőt a gazdaság biztosította. A gazdaközösséget terhelték a kisebb javítások (zár, ajtó, ablak), valamint a nagyobb tatarozási munkálatok költségei.

A jegyzőkönyvek és csőszfogadási szerződések szövegei rögzítik, hogy a gazdaság az aratás és cséplés időszakában néhány hétre engedélyezte a pásztor-nak, hogy elszegődjön valamely gazdához dolgozni. Így kiegészítő jövedelemre tehetett szert, vagy megkereshette a család számára szükséges gabonamennyiséget illetve annak egy részét. Aljárhegyi forrásunk már az első bejegyzésnél,

¹⁰⁸ Kukoricaszár. V.ö.: Bálint Sándor 1957. II. 452., 455.

¹⁰⁹ V.ö. a Fodor Ferenc (2002. 461.) által rögzített szóbeli visszaemlékezésben foglaltakkal: „Mikor mögmetszötték, kitöltték a csőzbért az út végire. Apám a csőszbotra szúrta és a vállán hordta haza. Így hordta haza az évi tűzrevalót.” A gazdák – a szőlőterület nagyságának arányában – kisebb vagy nagyobb kévéket kötöttek a csősznek.

vagyis az 1890. évre felfogadott pásztor alkalmazásának feltételeinél jelzi a 3 heti aratási idő megadását. Az 1897–98-as gazdasági évtől ez 15 napra csökkent, az 1900 decemberében felvett jegyzőkönyvben pedig a gazdák a „szokásos aratási idő helyett” engedélyt adtak a csősznek, hogy vadórként vállaljon alkalmazást. 14 napi aratási szabadsághoz volt joga a pásztor az 1927. évi bejegyzés szerint, s ugyanezt rögzíti a csősz kötelelességeit számba vevő 1929. évi jegyzőkönyv, azzal a kikötéssel, hogy ezen időre a pásztor „helyettest tartozik saját költségén állítani”. Az ádokhegyi könyvben az aratási vagy cséplési szabadság konkrét említése elsőként az 1921 januári gyűlés jegyzőkönyvében tűnik föl. A gazdaság ekkor 2 hétre engedte el aratni csősz, „hogy a télire valót magának beszerezhesse”, hozzátéve azon kikötést, hogy addig feleségének kell helyettesítenie. 1923-tól 3 hétre nőtt az aratási szabadság, majd 1927-ben az egyedülként jelentkező „eddig” csősz azon kikötéssel vállalta a szolgálatot, „hogy a 4 heti aratási idő alatt oda és ahhoz a gazdához megy dolgozni, aki legjobban megfizeti”.

Tendenciaként rajzolódik ki forrásainkból, hogy az 1920-as években, amikor a gazdasági válság és ezzel összefüggésben a nagyfokú infláció miatt a csőszbér pénzbeli hányadának összege és értékállósága nem volt stabilnak tekinthető, mellette hangsúlyosabb szerepet kaptak a naturális juttatások, valamint a csőszre vonatkozó egyéb jogok érvényesítése. Ezt tükrözi a korábban felsorolt adatok alapján a fűtermés használatának joga, a terület arányában adott szőlővessző mennyiségének, valamint az aratási idő hosszának növekedése. Ugyanezen időszakban tűnik föl új elemként a pásztor fizetségei között bizonyos gabonamennyiség: az ádokhegyi gazdaságban 1923–25-ben minden 100 út szőlőterület után 4 kiló tiszta búza is járt a csősznek.¹¹⁰

A gazdatársulásokat a csősz alkalmazásának költségein kívül egyéb kiadások is terhelték, mivel a csőszház után biztosítást, a szőlőpásztor után pedig betegsegélyezést és munkáspénztári adót kellett fizetni.

¹¹⁰ Az ádokhegyi jegyzőkönyvben szereplő kimutatások adatai szerint ezekben az években összesen 2925, illetve 2950 út szőlőterület volt a gazdaság tagjainak kezén. Ha a pásztor minden tulajdonostól megkapta a 100 utankénti 4 kg tiszta búzát, akkor 117–118 kg gabonát szedhetett be. A gabona (rozs) mint csőszjárandóság meglétére és összegyűjtésére ld. még: Fodor Ferenc 2002. 461.

Közösségi épületek a szőlőhegyekben

Az *Ádokhegyben* és az *Alpárhegyben* az Alföld más szőlőterületeihez hasonlóan a közösségi építmények közé a csőszház illetve a kút tartozott, amelyeknek a karbantartása rendszeres kiadással járt együtt.¹¹¹ Sajátos építménynek tekinthető a *góré*, amely a szőlőörzés céljait szolgálta.¹¹² Börcsök Vince kutatásai során rámutatott arra, hogy a szerkezet legegyszerűbb változata Szeged környékén egy 5-6 méter hosszú, kérgétől megfosztott akácoszlop volt, amelyet átfúrtak. A fogakat a lyukakba kereszt irányba úgy illesztették, hogy jobb és bal oldalon egyforma távolságban álljanak ki. Az oszlopot a szőlőhegy egyik pontján leásták, fogazata a földtől 40-50 cm-re kezdődött. Stabilitását támasztófákkal növelték, ami megóvta a szerkezetet az eldőléstől. A négy oszlopon álló változat 5-6 méter magas is lehetett, amelynek a tetejét félgömbölyűre fűrészelt akácfákkal kötötték össze, és bedeszkázták. Esetenként korlátot is készítettek.¹¹³ A szőlőörzést tárgyalva utaltunk forrásaink adataira, miszerint mindkét hegygazdaságban állt a *góré*, de ezeket az 1890-es években elbontották, és anyagukat értékesítették.

A gazdaság tagjainak közös tulajdonát képező csőszház az *Ádok-* illetve az *Alpárhegyben* is két helyiségből, szobából és konyhából állt, amelyek felett padlás helyezkedett el.¹¹⁴ Forrásunkból kiderül, hogy az alpárhegyi építményhez 74 négyszögöl nagyságú terület tartozott. Az épületek az állandó karbantartás mellett időnként komolyabb felújítást is igényeltek, amely további anyagi terhet rótt a szőlőbirtokosokra. Az ádokhegyi gazdaság 1889 májusában azt a határozatot hozta, hogy a csőszház karbantartása céljából minden szőlőbirtokos 100 út szőlő után évente 50 krajcárt fizessen mindaddig, ameddig elegendő pénzeszség össze nem gyűlik. Úgy tűnik, hogy 1890-ben a javítási munkálatok egy részét elvégezték, mivel a kiadások között nád, drót, téglá, mész, meszelő, homok, vályog és polyva szerepel. 1899-ban az épület új tetőzetének az elkészítése 117 forint 70 krajcár kiadással járt. 1920-ra a tető javítása, az ablak készítése illetve a falak, a padlás és a konyha tapasztása is halaszthatatlanná vált, ezért abban állapotok meg, hogy a birtokosok 6 fillérrel járulnak hozzá a kiadásokhoz. Az 1921. január 6-án tartott gyűlésen 10 fillérre emelték a hozzájárulás mértékét, amiből a tetőzet javítását, új ablak készítését, a falak, a padlás és a konyha tapasztását próbálták fedezni. A szőlőbirtokosok közül Pomázy István és Nagy

¹¹¹ A szőlőhegyeken haranglábak is álltak, mivel a harangszót a jégkár elleni védekezés hatásos módjának tartották. (Huszka Lajos 1975. 21.) A közösségi építményekről ld. még: Égető Melinda 1993a. 118.

¹¹² A szőlőörzés sajátos jeleként említjük a csőszpóznát. Formájáról és szerepéről a főként német-ajkú népességű móri borvidéken Lukács László ad részletes leírást. (Lukács László 1990. 298-299., 311-313.) A szőlőörzés egyéb építményeiről és jeleiről összefoglalóan ld. Mód László-Simon András 2009. 211-215.

¹¹³ Börcsök Vince 1974. 480.; v.ö. még: Szendrey Ákos 1929. 97.; Bálint Sándor 1957. I. 511-512.

¹¹⁴ A csőszházra vonatkozóan ld.: Bálint Sándor 1957. I. 264., Börcsök Vince 1974. 479.; Orosházáról: Zilahi Lajos 1975. 342-343.

Ferenc 1-1 lovaskocsi sárgaföld beszerzését és szállítását, Csetneki István pedig jutányos áron 300 darab használt zsindelet ajánlott fel a gazdaság számára. Az új ablak beszerzésével az öreggazdát bízták meg, a szőlőpásztor pedig 60 korona helyett 100 koronát kapott, hogy a tetőfedést, a falak tapasztását és meszelését is elvégezze. 1927-ben ismét sürgetővé vált a tetőzet javítása, amit az ún. Böhm-féle cseréptetővel óhajtottak megoldani. A költségek fedezésére 50-től 100 útig három, 100 és 200 út között négy, 200 út felett pedig öt pengőt kellett a birtokosoknak befizetniük. 1932-re a tető olyan rossz állapotba került, hogy az épület több helyen beázott. A zsindelek annyira elkorhadtak, hogy azokat kijavítani már nem lehetett. A mennyezet olyan mértékben átázott, hogy beszakadással fenyegetett. 1933-ban ismét felmerült a tetőzet cseréppel történő befedése, aminek ügyintézésével az elnököt bízták meg, aki maximum 110 pengőt használhatott fel erre a célra. Takács János csősz azzal a kéréssel fordult a gazdasághoz, hogy a csőszház kemencéjének alját rakassák ki téglával, mert nem lehet benne kenyeret sütni. A jelenlévő szőlőbirtokosok vállalták az építőanyag beszerzését és a helyszínre szállítását, amelyet 1 hónapon belül igyekezettek elvégezni.

Az *Alpárhegyben* álló csőszház is több alkalommal karbantartásra szorult, ami többlet kiadást rótt a társulást alkotó szőlőbirtokosokra. 1902-re az épület tetőzete olyan rossz állapotba került, hogy javítása, déli részének cseréje elkerülhetetlenné vált. Az öreggazda azt javasolta, hogy a befolyó 13 forint 80 krajcárt használják fel erre a célra vagy vegyenek fel kölcsönt. 1903-ban az a határozat született, hogy a gazdaság a rendelkezésre álló 33 forint 60 krajcárból 1904-ben újítsa fel az épület keleti oldalát. 1906-ban az öreggazda a karbantartáshoz szükséges zsindelet, lécszögeket és léceket beszerezte, de a javítási munkálatokat nem végezték el. 1914-ben a gazdatársulat vezetője nem tudta az épület karbantartási és javítási munkálatait végrehajtani, mivel a háború miatt a birtokosok nem tudták vállalni a felmerülő költségek előteremtését. Az öreggazda 105 forint 90 krajcár kiadással számolt, amely különböző tételekből (3000 zsindelet, 10 db léc, fuvar költség, szeg, 2 db ablak, munkadíj) tevődött össze. 1920-ban az a döntés született, hogy az őrzési hozzájárulás 10 koronáról 15 koronára emelkedjen, ami lehetőséget biztosít a javítási munkák fedezésére. 1922-ben az épület egyik oldala kidőléssel fenyegetett, ezért a falat ki kellett javítani. A munkát Becsei István vállalta el 4000 korona fejében, ami azt jelentette, hogy a csőszház egyik végét téglával, az egyik sarkát pedig vályoggal rakta ki, a falakat betapasztotta, a zsindeletet és a kemencét kijavította. 1927-ben a tetőzet nyugati részének cseréppel történő újraborítása merült fel, amelyhez négyszögölenként 50 korona többletköltséget állapítottak meg. 1929-ben Börcsök Lajost bízták meg a közgyűlésen jelenlévő gazdák azzal, hogy javíttassa ki a tetőzetet és a kéményt, illetve készíttessen új árnyékszéket. 1940-ben az elnök arra próbálta meg felhívni a tagság figyelmét, hogy az épület évek óta elhanyagolt állapotban volt, ezért fennállt a veszélye annak, hogy összedől. A gazdák azt a határozatot hozták, hogy a tagdíj kétszeresre emelésével próbálják a javítási munkálatokat fedezni. 1941-ben a karbantartási munkák ellenére a belvizek miatt az épület ösz-

szeomlott, a cserepekből és a faanyagból azonban csak keveset lehetett felhasználni. Az elnök azt javasolta, hogy emeljenek új csőszházat, ami 600 pengő kiadással járna együtt. A birtokosok ezzel szemben azon az állásponton voltak, hogy teljesen felesleges újra felépíteni, mivel a szőlőparcellák szinte mindegyikén a birtokosok kint laknak. Az illetékes hatóság hozzájárult az értékesítéshez, amelyből számos kiadást (javítás, csatornázás) fedezni lehetett volna. A 74 néyszögölnyi területet, amin a csőszház állt, Varga Antal vásárolta meg 300 pengőért. A megállapodás értelmében a vevő 100 darab téglát átengedett a gazdaság számára azért, hogy a kút ki tudják javítani az építőanyagból.

A víznyerés célját szolgáló kutak karbantartása, tartozékaiknak a beszerzése újabb kiadásokkal járt együtt, amit szintén a szőlőbirtokosokra kivetett hozzájárulásból igyekeztek a gazdatársulások fedezni. A jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy a szőlőhegyekben gémeskutak álltak. A földbe ásott kútgödörből kétkarú emelő elvén működő szerkezettel lehetett a vizet kinyerni. A kút egyik legfontosabb része a földbe mélyített *ágas*, amelyet gyakran élőfából alakítottak ki. Villásra vagy csapoltra kiképzett vastengelyt erősítettek rá, amelyen az emelő funkcióját betöltő *gém* forgott. A kútgödör fölé nyúló végére erősítették a vödörtartó rudat vagy *ostort*, amelyen a vödör függött.¹¹⁵ A kutak *kávával* is rendelkeztek, amely egyfajta korlátként szolgált. Az *Alpárhegyben* 1898-ban a kimutatásokban szereplő költségek arra utalnak, hogy az elhasználódott elemeket (kútágas 3 forint 50 krajcár, gem 1 forint 30 krajcár, ustorfa horog 20 krajcár) ki kellett cserélni. 1930-ban Galiba Antal egy kútgémet ajándékozott a társulat számára. 1937-ben az elnök felhívta a figyelmet arra, hogy a kút kávája tönkrement, amelyet ki kellene javítani. Luteránus István és özvegy Mészáros Györgyné ezt követően azt indítványozta, hogy a kút mellé kisméretű cementvályút készítsenek. A gazdaság 1929-ben a csősz kötelességeinek sorában rögzíti a kút évenként egyszeri tisztításának feladatát. Az *Ádokhegyben* 1921-ben a birtokosok azzal a feladattal bízták meg az öreggazdát, hogy a kútágast lássa el egy erős támoszlop-pal, amelynek költségeit a csőszház előtt álló eperfa értékesítéséből fedezhette. 1927-ben a pásztor tennivalói között szerepel a kút időnkénti tisztogatása, majd 1932-ben szintén rögzítik a csősz kötelességeiként a kút homoktól történő megtisztítását, hogy a szőlőbirtokosok a permetezéshez szükséges vízre könnyen szert teheszenek.

Ehhez kapcsolódóan említhetjük meg, hogy az alpárhegyi gazdaság 1897-ben permetezőgépet vásárolt, amelynek a javításával, alkatrészeinek (cső, gumi stb.) beszerzésével kapcsolatos kiadások rendszeresen felbukkannak a jegyzőkönyvben 1909-ig, amikor a készüléket árverés után Mészáros György vásárolta meg. A szerkezetet feltehetőleg bizonyos szőlőbetegségek elleni védekezés alkalmával használhatták¹¹⁶ azok a birtokosok, akik nem rendelkeztek saját

¹¹⁵ Füzes Endre 1979. 276–277.

¹¹⁶ A szőlőbetegségek megjelenéséről és a védekezés ügyéről a szegedi határban és Szatymazon ld. Sebesi Judit 2002. 177–179.

permetezővel. A gazdaság permetezőhordóval is bírt, amelyet 1921-ben vásárolt meg Kovács István.

A Kárpát-medence szőlővidékein olyan szakrális kisépítmények is nagy számban fordulnak elő, amelyek a katolikus vallásgyakorlathoz kapcsolódnak. A szőlősgazdák az Alföldön keresztet, a szőlővédőszentek tiszteletére pedig szobrokat emeltek, amelyek szervesen hozzátartoztak a szőlőhegyek külső képéhez.¹¹⁷ Forrásainkban ugyan nem szerepelnek szőlőbeli feszületek, ám az *Ádokhegyben* 1903-ban állított, napjainkban is létező szakrális kisemlékről feltétlenül szólnunk kell, amelyet Ádok István, az egyik szőlőbirtokos emelt. Szeged város közgyűlése 1904. március 3-ai ülésén foglalkozott a feszület felállításának a kérdésével, aminek az a magyarázata, hogy a szakrális kisemlék a város tulajdonában lévő területen állt. A jegyzőkönyv ide vonatkozó bejegyzése szerint 7 négyzetölet engedtek át Ádok István számára, amely elegendőnek bizonyult az út menti kereszt számára.¹¹⁸ A szakrális kisemlék különlegességét a díszesen megmunkált, antik oszlopfő stílusjegyeit idéző talapzat adja, amelyen öntöttvasból készített feszület helyezkedik el. A kereszt állításának dátumára illetve az adományozó családra utal a kisméretű vastáblán, koszorúmotívum által övezett felirat:

„Isten nevében
emeltette
Ádok István
építész
és neje
Szűcs Teréz
1903”

Az út menti kereszt körül négy kőoszlop található, ami arra utalhat, hogy a szakrális emléket kerítés övezhette.

Kísérlet a hegygazdaságok hegyközséggé alakulására

Az alparhegyi gazdaság esetén 1921-ben merült fel először a szomszédos szőlőterületek bevonásával a hegyközségi szervezet megalakítása, amely minden bizonnyal az 1894. évi, „*A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről*” szóló XII. törvény cikk rendelkezésein alapult volna.¹¹⁹ Az 1926. február 21-én tartott

¹¹⁷ Csoma Zsigmond 1997. 68–85., Mód László 1999. 261–271.

¹¹⁸ CsML SzL IV. B. 1402. a. 33. Szeged Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1904. 131.

¹¹⁹ A rendelkezés magában foglalta azokat a jogi kereteket, amelyek lehetővé tették a hegyközségek megalakítását. E törvény használta először a hegyközség terminust, a korábbi történeti és jogi források többnyire a *helység*, *hegység*, *hegybéli helység* kifejezéseket alkalmazták a szőlőhegyi birtokosok szervezeti formáira. Ha valamely település határában legalább 100 kat. hold nagyságú szőlőterület 20-nál nem kevesebb birtokos tulajdonában volt, a birtokarány szerinti harmaduk kimondhatta a szervezet megalakulását. Ebben az esetben minden tulajdonosnak a

közgyűlésen már a veszelkahegyi gazdasággal történő egyesülés terve bukkant fel, amelynek lebonyolítását Gróf Sándorra és Kátay Andrásra bízták. A szeptember 26-iki összejövetelen Gróf Sándor beszámolt a fejleményekről. A veszelkahegyi gazdaság előljárósága nem idegenkedett a gondolattól, ám a hegyközséget nem lehetett megalakítani, mivel a tagság egy része nem támogatta az elképzelést. 1937-ben ismét felmerült a két szomszédos gazdasággal történő egyesülés, ami elsősorban a szőlőörzés költségeinek a csökkentését célozta volna.¹²⁰

Szatymazon a hegygazdaságokkal párhuzamosan más típusú társulás is működött, amely alapvető szerepet játszott a szőlő- és a borgazdálkodás korszerűsítésében, modernizálásában. A Szeged-szatymazi Gazdakör elsősorban a Felsőtanyán élő, mezőgazdasággal foglalkozó „néposztály” szellemi és anyagi jólétét igyekezett előmozdítani, amelynek érdekében szakmai előadásokat és borkörszerveket szerveztek.¹²¹ Az 1884-ben alapított egyesület taglétszáma hamar elérte a százat, 1901-ben pedig 122-re emelkedett. Az új alapszabályt 300 példányban nyomtatták ki, mert arra számítottak, hogy tagság a következő években szaporodni fog. A kör pecsétjének főirata: Szeged-felsőtanyai Gazdakör. Középen kutat és tanyát ábrázoló rajzot láthatunk. Az alapszabályt Polgár László ideiglenes elnök és Szegszárdy József jegyző írták alá. 1901-ben, a megújult Szeged-szatymazi Gazdakör alapszabályának pecsétjén eke és taliga látható, gereb-

kötelességei közé tartozott a közösség megalakításában, feladatainak ellátásában és a felmerülő költségek fedezésében való részvétel. A hegyközség meglehetősen széles hatáskörrel rendelkezett, mivel felügyelete alá tartozott az ültetvények őrzése, a hegyrendészet, a szőlőrekonstrukció összehangolása, a filoxéra, a peronoszpóra és egyéb szőlőbetegségek elleni védekezés, valamint a modern termesztési és borkészítési eljárások bevezetésének az elősegítése. Feladata lett a felújításhoz szükséges vesszők és oltványok beszerzése, közös alanytelepek létrehozása, valamint *vincellérek* alkalmazása. A szervezet ügyeit a közgyűlés, a választmány és a *hegybíró* intézte, a működés feltételeit meghatározó rendtartást a megalakulástól számított fél éven belül kellett elkészíteni. Előnyt jelentett, hogy a tagok közösen nagy tételben olcsóbban juthattak hozzá a felújítás és a védekezés eszközeihez. Tanfolyamokat tarthattak, könyvtárat alapíthattak, azaz kulturális és szakmai tevékenységet is folytathattak. Lónyay Ferenc 1896. 682., Beck Tibor 2005. 94–95.

¹²⁰ Az 1929. évi XVII. törvénycikk a hegyközségek létrehozását kötelezővé tette olyan településeken, amelyeknek a határában legalább 150 kat. hold összefüggő, betelepített szőlőterület helyezkedett el. A szervezet megalakításához legkevesebb tíz birtokosnak kellett lennie, ahol viszont a feltételek nem álltak fent, ott a termelők önkéntes elhatározásuk alapján hozhatták létre a közösséget. A szőlőörzésre és a hegyrendészetre vonatkozó feladatkörök jelentős mértékben bővültek, hiszen a hegyközségek kötelesek voltak borvidékük jellegzetes termékféleségeinek a védelmében meghatározni a területükön termelhető fajtákat, valamint ellenőrizniük kellett a szőlőgazdálkodásra és a borvédelemre vonatkozó törvények betartását. Magukra vállalhatták a talaj- illetve a növényvédelemhez szükséges anyagok beszerzését és a közös értékesítés megszervezését is. A hegyközség rendtartásában tagjaira nézve kötelező érvénnyel határozhatta meg a szőlőműveléssel és a borkezeléssel kapcsolatos munkák elvégzésének a menetét, sőt dönthetett a szüret időpontja felől is. A szervezeteket vármegyei szinten a hegyközségi tanácsok fogták össze, amelyek koordinálták a közösségek tevékenységét. Kovács Gyula–Mikó Zoltán–Szabó György 1995. 37–38.

¹²¹ Huszka Lajos 1986. 238.

lye és kasza társaságában, amelyek szőlővenyigét fognak össze. A szatymazi gazdakör fő feladatának tartotta, hogy idejében fölhívja tagjainak figyelmét a kártevők elleni védekezésre. Vezetősége a megelőzést szorgalmazta, ezért szakmai előadásokat, permetezési bemutatókat szerveztek. Rendszeresen szerveztek kiállításokat is, amelyeken a gazdák különböző kategóriákban bemutatkozhattak boraikkal.¹²²

Minden bizonnyal az ádok- illetve az alpárhegyi szőlőbirtokosok közül többen is tagjai voltak az egyesületnek, ezt alátámasztani látszanak a gazdakör jegyzőkönyveiben felbukkanó személynevek.

A gazdakör tagságát többféle társadalmi réteghez tartozó személyek alkották, akik között 25–150 kat. holddal rendelkező helybeli parasztokat, kis- illetve törpebirtokosokat, valamint úri birtokosokat (hivatalnokok, ügyvédek, tanárok, mérnökök, orvosok, katonatisztek stb.) találunk.¹²³ A tagok a kör fenntartására évenként egy részletben meghatározott pénzösszeget fizettek, amiből a felmerülő kiadásokat fedezték.¹²⁴

Összegzés

Tanulmányunk elsősorban a kötetben közzétett két szatymazi szőlőhegyi jegyzőkönyv elemzésére, s a benne foglalt adatok értelmezésére vállalkozott.¹²⁵ A dokumentumok bepillantást engednek a szegedi határban folytatott szőlő- és borgazdálkodásba, amelynek kiteljesedését szépen illusztrálja az Ádok- illetve Alpárhegyen birtokkal rendelkező szőlősgazdák tevékenysége, akik bizonyos termelési célok érdekében társulásokat hoztak létre.

A szatymazi és más Szeged környéki hegygazdaságoknak olyan pontokba szedett szabályzatairól nem tudunk, mint amilyenek a viszonylagosan autonóm dunántúli hegybéli helységek életét és működését szabályozták, vagy mint amilyenek néhány tiszántúli helységből fennmaradtak.¹²⁶ Forrásaink és a szakirodalmi adatok azonban arra utalnak, hogy valószínűleg már a 18. század végétől, de a 19. század derekától minden bizonnyal, önállóan működő, s a szőlőbirtokosok elemi érdekeit összehangoló *gazdaságok* szerveződtek a vizsgált területen.

Bízunk benne, hogy munkánk – a múlt egy szeletének feltárásán és értelmezésén túl – hozzájárul a közelmúltban többször is napvilágot látott azon téveszme megcáfolásához is, miszerint Szeged városának nincsen számottevő és értékelhető múltja a szőlő- és borkultúra területén.

¹²² Sebesi Judit 2002. 177.

¹²³ Huszka Lajos 1986. 236.

¹²⁴ Huszka Lajos 1986. 239.

¹²⁵ A szőlőhegyek igazgatási és szervezeti viszonyait tükröző források aprólékos, mintaszerű és módszertanilag is példaértékű elemzését a 17–19. századi dunántúli hegytörvények alapján Égető Melinda (2004) végezte el.

¹²⁶ V.ö.: Égető Melinda 2001a. 545. és 2001b. 35. (további hivatkozásokkal)

IRODALOM

BARNA Gábor

- 1996 *A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai.* (Devotio Hungarorum 3.) Szeged

BÁLINT Sándor

- 1957 *Szegedi szótár I–II.* Budapest
1973 Szeged és a Szerémség bora. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei V.* Újvidék, 67–72.
1976 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2.* Szeged

BÁRTH János

- 1991–1992 A parasztközösségek önszerveződésének néhány formája Kalocsa környékén. *Néprajz és Nyelvtudomány XXXIV.* 151–171.
2003 A szőlős hegy típusú helynevekről. In: HAJDÚ Mihály–KESZLER Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára.* Budapest, 689–695.

BECK Tibor

- 2005 *A filoxéravész Magyarországon. A kártevő elleni küzdelem az első központi intézkedésektől az államilag támogatott szőlőrekonstrukciós hitelek lejártáig (1872–1910).* Budapest

BÉKEFI Antal

- 1899 A szatymazi homokdombok. *Borászati Lapok 31. évf. 36. sz.* 650–652.

BOGDÁN István

- 1990 *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874.* Budapest

BÖRCsök Vince

- 1963 *A szőlő és a must a szegedi tanyák népének téli táplálkozásában.* Néprajzi Dolgozatok 14. Szeged
1970a A homoki szőlőtermelés kialakulása és munkamenete. In: JUHÁSZ Antal–SZÉCSY György (szerk.): *Átokházától – Ásotthalomig. Fejezetek a község történetéből és népeletéből.* Ásotthalom, 79–88.
1970b A Szeged-vidéki szőlő telepítésének szerszám- és eszközanyaga. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1970/1.* 101–118.
1974 Az érő szőlőtermés őrzése, szüretelése és a szüreti bál a Szeged környéki homokon. *Ethnographia LXXXV.* 479–493.
1975 Adatok a pinceépítés, szőlőfeldolgozás és bortárolás hagyományaihoz a Szeged környéki homokon. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75–1.* 193–214.
1977 Adatok a szegediek borkereskedelméről és borfogyasztásáról. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976/77–1.* 233–251.

CSOMA Zsigmond

- 1997 Történeti rétegek és kulturanropológiai megfigyelések a Kárpát-medencei szőlővédőszentek tiszteletében. In: S. LACKOVITS Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II.* Veszprém–Debrecen, 68–85.

- DANKÓ Imre
1975 Adalékok a debreceni kertségek életéhez. *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974*. Debrecen, 371–386.
- ÉGETŐ Melinda
1983 Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében. In: DÖMÖTÖR János–TÁRKÁNY SZÜCS Ernő (szerk.): *Kiss Lajos emlékkönyv*. Hódmezővásárhely, 171–211.
1992 a Szőlőföld mértékegységei. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5*. Budapest, 88–89.
1992 b Szőlőpászta. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 5*. Budapest, 100.
1993a *Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig*. Budapest
1993b A szőlőskertek rendszerének kiépülése a Tiszántúlon a 18–19. század folyamán. *Népi Kultúra – Népi Társadalom XVII*. 37–56.
2001a Szőlőművelés és borászat. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest, 527–595.
2001b *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*. Budapest
2004 „*Vagyon szép szőlőhegyünk...*” Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében 1629–1846. Budapest
2006 Alföldi borvidék – homoki borvidék. Az alföldi szőlőkultúra táji tagolódásának átrendeződése a 19–20. század fordulóján. *Ethno-lore XXIII*. 43–73.
- FODOR Ferenc
1992 Gazdálkodás a tanyán. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mórahalom. A település földje és népe*. Mórahalom, 379–413.
2001a Szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés a zákányszéki homokon. In: DURÓ Annamária (szerk.): *Zákányszék földje és népe az ezredfordulón*. Zákányszék, 135–157.
2001b Gazdálkodás a ruzsai homokon. In: MARJANUCZ László (szerk.): *Ruzsa története és népélete*. Szeged, 318–347.
2002 Szőlő és őszibarack. In: PÉTER László (szerk.): *Szatymaz földje és népe*. Szeged, 457–479.
- FÖLDES László
1962 Egy alföldi juhtartó gazdatársaság. *Néprajzi Értesítő XLIV*. 27–80.
- FÜZES Endre
1979 Gémeskút. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2*. Budapest, 276–277.
- GECSÉNYI Lajos
1998 A középkori borok királya: a szerémi. *História XX*. 5–6. sz. 27–28.
- HUSZKA Lajos
1973 Szatymazi kapások és úri birtokosok. *Somogyi-könyvtári műhely 1973*. 1–4. 41–52.
1975 *Szatymazi szőlőhegyek*. Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 4. Szeged

- 1986 A Szeged-Szatymazi Gazdakör története 1., 2., *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85-1.* 235–252., 1986–1. Szeged, 235–268.
- JANÓ Ákos
1999 Szőlő- és gyümölcsstermesztés a szanki homokon. *Cumania* 16. 7–114.
- JUHÁSZ Antal
1967 A tanya néprajza Tömörkény István műveiben. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966/67-1.* 73–94.
1975 Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. *Ethnographia* LXXXVI. 276–312.
1989 A szegedi táj tanyái. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-2.* Szeged.
1991 A mezőgazdaság. In: GAÁL Endre (szerk.): *Szeged története 3. 1. rész 1849–1919.* Szeged, 231–336.
1992 A társadalmi tagozódás a 20. század első felében. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Mórahalom. A település földje és népe.* Mórahalom, 177–200.
1995 Gazdasági élet 1850–1914 között. In: KÖVÉR Lajos–TÓTH Sándor László (szerk.): *Kiskundorozsma.* Szeged, 381–426.
1996 Gazdálkodás és életmód. In: PÉTER László (szerk.): *Röszke földje és népe.* Szeged, 291–330.
1999 Termelő tevékenység. In: DARÁZS Sándor et alii (szerk.): *Sándorfalva története és népélete.* Sándorfalva, 191–225.
2002 Településtörténet a községgé alakulásig. In: PÉTER László (szerk.): *Szatymaz földje és népe.* Szeged, 115–163.
2006 A szőlővel beültetett homok megnevezése a Duna–Tisza közén. In: GALGÓCZI László–VASS László (szerk.): *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára.* Szeged, 155–163.
- KECSKÉS Péter
1992 Szőlőpásztor. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest, 100.
- KELETI Károly
1875 *Magyarország szőlőszeti statistikája 1860–1873.* Budapest
- KISS Lajos
1981 *A szegény emberek élete I.* Budapest
- KOVÁCS Gyula–MIKÓ Zoltán–SZABÓ György
1995 *Hegyközség, szőlészet, borászat. Kézikönyv a hegyközségek megalakításához és működéséhez.* Budapest
- LÓNYAY Ferenc
1896 Szőlőművelés és borászat. In: *Magyarország földművelése.* Budapest, 611–648.
- LUKÁCS László
1990 A szőlőörzés rendje a móri borvidéken. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* XV. 297–315.
- MÓD László
2002 Szőlőhegyi ünnepek, szokások, hiedelmek. In: BENYÁK Ferenc–BENYÁK Zoltán (szerk.): *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe.* (második, javított kiadás) Budapest, 307–316.

- 2005 Ártéri gazdaközösség Szentesen a 20. században. In: BÁTI Anikó et alii (szerk.): *Parasztélet, Kultúra, Adaptáció*. Budapest, 35–51.
- 2007 Szőlő- és gyümölcsstermesztés Magyarlapád környékén. In: BÁRTH János (szerk.): *Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről*. Kecskemét, 87–116.
- MÓD László–SIMON András
- 1999 Az avasi magyarság szőlőkultúrája. *Ethnographia* 110. 415–456.
- 2009 Ideiglenes szőlőbéli jelek és építmények. Kárpát-medencei adatok és példák. In: BALI János–TURAI Tünde (szerk.): *Élet/út/írások Szilágyi Miklós tiszteletére*. Budapest, 208–218.
- NÉMETH Imre
- 1992 Szentertásos ivás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. Budapest, 24.
- ORSZÁGOS MAGYAR KIR. STATISZTIKAI HIVATAL
- 1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21*. Budapest
- 1897 *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I*. Budapest
- PÁLMAI József
- 2002 Jeles szatymaziak. In: PÉTER László (szerk.): *Szatymaz földje és népe*. Szeged, 595–613.
- PALUGYAY Imre
- 1853 *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása II*. Szabad királyi városok leírása. Pest
- PÓCS Éva
- 1990 Néphit. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, 527–692.
- RÁCZ János
- 1997 *Kétszáz magyar szőlőnév*. Budapest
- RÁKOS István
- 1985 Mezőgazdaság és agrártársadalom. In: FARKAS József (szerk.): *Szeged története 2. 1686–1849*. Szeged, 173–300.
- REIZNER János
- 1900 *Szeged története. Harmadik kötet*. Szeged
- SEBESI Judit
- 2002 Az önkényuralom és a dualizmus kora 1849–1914. In: PÉTER László (szerk.): *Szatymaz földje és népe*. Szeged, 165–247.
- SIMON András
- 1996 A Nagykanizsa környéki szőlőhegyek szervezete és őrzése. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVII. 309–322.
- 2005 Szőlő- és gyümölcskultúra. In: Ö. KOVÁCS József–SZAKÁL Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 3*. Kiskunhalas, 209–268.
- 2010 Adatok a szőlő-gyümölcs kétszintes termesztéséhez az Alföldön. In: BÁRDOS Zsuzsa (szerk.): *Az Alföld nehéz hűségében. Dolgozatok a 75 éves Szabó Ferenc tiszteletére*. Orosháza, 91–102.
- SZABÓ Kálmán
- 1934 *Kecskemét szőlő- és gyümölcsstermelésének múltja*. Kecskemét

SZABÓ László

1979a Felfogadás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* Budapest, 124–125.

1979b Felvállalás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* Budapest, 137.

SZENDREY Ákos

1929 A közigazgatás népi szervei. *Népünk és Nyelvünk*. Első évfolyam. Szeged, 23–38., 92–104.

SZILÁGYI Miklós

2000 Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Budapest, 558–584.

SZÜTS Mihály

1914 Szeged mezőgazdasága. Szeged

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1977 Áldomás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 1.* Budapest, 61.

TÖMÖRKÉNY István

1899 A szőlőtermelő Szeged. *Borászati Lapok* 1899. szept. 3.; *Szegedi Napló* 1899. szept. 10. 2–3.

1901 Szőlészeti tanulmányok. *Szegedi Napló* 1901. szept. 22. 1–3.

VARGA Gyula

1976 Lokális gazdasági társulások Hajdú-Bihar megye mezővárosaiban. *Ethnographia LXXXVII.* 161–174.

VASS Erika

2002 A népi vallásosság. In: PÉTER László (szerk.): *Szatymaz földje és népe.* Szeged, 567–593.

2003 Szentháromság vasárnapi fogadalmi mise egy egykori szőlőhegyen. In: BARNA Gábor (szerk.): „*Oh, boldogságos Háromság*”. *Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 12.) Budapest, 175–184.